

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 3 september 2026 **de heer Putters** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door mevrouw Verbeek.

Voorzitter: De Kort
Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag donderdag 3 september 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona.

Ik verzoek de griffier om de heer Putters en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer Putters wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Beiden van harte welkom, meneer Putters in het bijzonder. Voordat we gaan beginnen geef ik de aanwezige pers kort de gelegenheid voor een fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om namens de Tweede Kamer te komen tot een grondige, breedgedragen terugblik op die coronaperiode, om te leren voor een eventuele volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer Putters, u bent opgeroepen als getuige. Ten tijde van de pandemie was u directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze week maar ook volgende week staan geheel in het teken van reflecteren en vooruitkijken.

Dit verhoor vindt plaats onder ede. U heeft ervoor gekozen om de belofte af te leggen. Daarmee bevestigt u dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen. Ik wil u verzoeken om te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt de heer Putters de belofte af.)

De **voorzitter**:

Dan staat u nu onder ede. U mag weer gaan zitten.

Voordat we gaan beginnen aan dit verhoor: heeft u nog vragen aan de commissie?

De heer **Putters**:

Nee. Ik ben benieuwd naar uw vragen.

De **voorzitter**:

Oké. Heel mooi. We hebben veel te vragen. Dit verhoor zal worden afgenomen door de collega's Lammers en Poortman. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag ga stellen. Laten we beginnen. Voor het eerste onderwerp geef ik graag het woord aan collega Poortman.

De heer **Poortman**:

Dank, voorzitter. Ook vanuit mij: goedemorgen, meneer Putters. In dit eerste onderwerp willen we ook even kijken naar de rol van het Sociaal en Cultureel Planbureau vóór de crisis, om helder te krijgen wat de rol en de functie daarvan zijn en hoe uw contacten, bijvoorbeeld met het kabinet, zijn. Op het moment dat de coronapandemie uitbreekt, bent al ruim zes jaar directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. We hebben het dan over 2020. Het SCP – laten we het vanaf dit moment misschien zo noemen; de afkorting is bij mensen volgens mij genoegzaam bekend – onderzoekt hoe het met en tussen mensen in Nederland gaat en hoe de relatie tussen burgers en de overheid is. Hoe bracht u de onderzoeken van het SCP onder de aandacht van het kabinet voordat de pandemie uitbrak?

De heer **Putters**:

Dank voor de vraag en goeiemorgen. We hebben in ons land drie planbureaus. Naast het Sociaal en Cultureel Planbureau hebben we ook het Centraal Planbureau en het Planbureau voor de Leefomgeving. De taak van de planbureaus is om op onafhankelijke wijze wetenschappelijk onderzoek te doen. In ons geval is dat naar hoe de samenleving ervoor staat. Ik zeg altijd: hoe het met Nederland en de Nederlanders gaat, in alle facetten van de kwaliteit van leven. Daar doet het planbureau zelf onderzoek voor. Ik noem een paar dingen. Uiteraard doe je, zoals het wetenschappers betaamt, veel literatuuronderzoek. Je kijkt naar wat er speelt in allerlei disciplines die relevant zijn voor de samenleving, of dat nu over de zorg, het onderwijs of polarisatie gaat. We deden zelf onderzoek, op allerlei verschillende manieren. Daar kan ik gaande het verhoor natuurlijk best iets over zeggen. Het ging om kwalitatief en kwantitatief onderzoek en surveys. Dat doet het Sociaal en Cultureel Planbureau al sinds 1973.

De heer **Poortman**:

Dat is gevraagd en ongevraagd?

De heer **Putters**:

Dat is gevraagd en ongevraagd. Het is ook wel belangrijk om te zeggen dat dat voor de regering én het parlement is. Ook u heeft dus direct de mogelijkheid om de planbureaus vragen te stellen. Het is dus gevraagd en ongevraagd. We deden dat door studies uit te brengen. Misschien bent u bekend met het Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Daarmee brengen we een paar keer per jaar onderzoek naar buiten over het vertrouwen van Nederlanders in de politiek, in de overheid en in de media. Dat is weer een ander type onderzoek dan een wetsevaluatie. In mijn periode hebben we bijvoorbeeld ook de Participatiewet voor de eerste keer geëvalueerd, om u een voorbeeldje te geven. Het varieert dus van monitoringonderzoek tot wetsevaluaties en literatuuronderzoek. We brachten dat naar buiten in publicaties, ook breed, naar de pers en naar het parlement. Het ging vaak via persberichten.

De heer **Poortman**:

Dat is het naar buiten brengen. Is dat het? Of wordt er ook op een andere manier aandacht gevraagd, bijvoorbeeld specifiek bij een betrokken vakminister of bij betrokken Kamerleden? Zoekt u ook direct contact? En met "u" bedoel ik: het instituut.

De heer **Putters**:

Ja. We hebben ... U moet het mij vanochtend maar vergeven dat ik vaak in "we" zal praten, alhoewel ik alweer vier jaar weg ben.

De heer **Poortman**:

Absoluut.

De heer **Putters**:

Maar uiteraard. De onderzoeken van het SCP beslaan eigenlijk de volle breedte van de onderwerpen waar de Rijksoverheid mee bezig is. Alles in het dagelijks leven ... Het houdt zich niet aan de koker van het onderwijs of van de zorg. Dus ja, wij onderhielden contacten met alle departementen, ook om informatie op te vragen. Zeker bij zo'n wetsevaluatie heb je naast de informatie uit de praktijk – die krijg je door heel veel mensen te interviewen, enquêtes uit te zetten en werkbezoeken te verrichten – ook de informatie van de ambtenarij nodig. Die contacten waren gewoon heel normaal. We hadden ook een werkprogrammaoverleg. Daarbij kregen we input vanuit de ministeries en van ministers over waar zij zich zorgen over maakten. Belangrijk is echter om te zeggen dat we al die informatie bij elkaar legden en dan zelf tot ons werkprogramma kwamen. Maar die contacten waren er zeker, altijd.

De heer **Poortman**:

Voor mijn eigen beeld en dat van ons: schoof u bijvoorbeeld aan bij overleggen in de Kamer of binnen het kabinet?

De heer **Putters**:

Ja. De directeurs van de planbureaus hebben een vaste zetel bij de onderraden van de ministerraad, met spreekrecht. Dat is dus een andere zetel aan tafel dan die van de hoge ambtenaren die met hun minister meekomen. Dat betekent dat we de mogelijkheid hebben – of: dat ik de mogelijkheid had als planbureaudirecteur – om kennis te delen vanuit onderzoeken over de samenleving. Dat heb ik ook negen jaar lang heel actief gedaan. Het was wel natuurlijk altijd op de onderwerpen waar je verstand van zaken hebt. Je weet namelijk dat je vanuit wetenschappelijk onderzoek moet praten en dat je adviseur bent. De anderen moeten de beslissingen nemen. Maar je hebt wel een zetel aan tafel.

De heer **Poortman**:

Zeker. U zegt dat u die rol aan tafel actief invulde. De vraag ontstond

inderdaad of het spreekrecht vooral een mogelijkheid is of dat het iets was waarvan u graag gebruik maakte en waaraan ook gewicht werd en wordt toegekend.

De heer **Putters**:

Nou, ik denk niet ... Gelukkig hebben we in dit land niet heel veel plekken waar je móét spreken. Nou zal ik mijn best doen om vanochtend uw vragen te beantwoorden.

De heer **Poortman**:

Ja, vanochtend is dat anders!

De heer **Putters**:

Maar het is echt een open uitnodiging, zal ik maar zeggen, om mee te praten over de onderwerp die op de agenda's van de onderraad staan. Daar gaat overigens één stap aan vooraf, namelijk dat de planbureaus ook in de ambtelijke circuits een zetel hadden. Het volgt dus gewoon de besluitvorming van de ministerraad. In mijn tijd heette dat bijvoorbeeld de RWIZO, de raad voor werk, inkomen, zorg en onderwijs. Daar zit dan ook een ambtelijk voorportaal aan. Ook daar hadden wij de mogelijkheid om al kennis in te brengen. Het is dus ambtelijk en er zijn politieke circuits.

De heer **Poortman**:

Dat maakt u helder. Is er daarbuiten ook nog een informeel circuit, waarbij u buiten deze structuren om contact heeft met bijvoorbeeld kabinetsleden?

De heer **Putters**:

Ja, zoals ik al zei, is dat op onderwerpen uiteraard zo. Op het moment dat er kennissessies georganiseerd worden, wordt natuurlijk het SCP ook uitgenodigd om zijn onderzoek te presenteren. Dat gebeurt op belangrijke momenten, wanneer een departement of minister met een onderwerp bezig is. Onze taak is natuurlijk ook om die kennis actief te delen. Dat is soms ook op eigen initiatief en soms gevraagd. Die contacten waren er dus. Overigens hebben we daaromheen ook een overleg tussen de directeuren van de planbureaus, om ook met elkaar te kijken: wat zien wij als de grote kwesties waar de Rijksoverheid goed over geïnformeerd moet worden? Er is ook een netwerk van rijkskennisinstellingen, dus ook rondom de ambtenarij doet het SCP actief mee met de kennisinfrastructuur van de Rijksoverheid.

De heer **Poortman**:

Helder, dank u wel. Een andere vraag van mij zou gaan over de manier van onderzoek doen en de manier waarop u als SCP werkt. Dan gaat het vooral over de werkplannen van 2019 en 2020, waarin we tegenkwamen dat het SCP zich naast meerjarige advisering wil richten op meer actuele en urgente vraagstukken. Wat was de reden om deze beweging in te zetten?

De heer **Putters**:

Laat ik allereerst zeggen dat het echt uniek is, om maar een voorbeeldje te noemen, dat het planbureau longitudinale dataverzamelingen heeft, bijvoorbeeld over politiek vertrouwen. Dat is voor een wetenschapper in dat opzicht echt prachtig om te zien, omdat je eigenlijk vanaf de jaren zeventig de fluctuaties in vertrouwen kan zien bij het aantredende kabinetten en gebeurtenissen in de samenleving. Dat betekent dus dat er een langjarige opbouw van dataverzameling is over dynamieken. In dit geval gaat dat over politiek vertrouwen, maar het gaat ook over sociaal vertrouwen, dus over hoe mensen met elkaar omgaan in de samenleving en wat ze daarbij belangrijk vinden en over de opvattingen van Nederlanders. Er is dus een groot databestand dat langjarig is opgebouwd. Dat is, zeg maar, voor een belangrijk deel de monitoringtaak, waarbij je ook probeert de inzichten te delen met de overheid, van: let daarop.

Ik vond het in de periode dat ik directeur van het SCP was, belangrijk om in de snelheid waarin we met z'n allen zitten en waarin politici besluiten moeten nemen, te zoeken naar manieren om kennis sneller en gericht te vertalen naar beleidskwesties. Je kunt namelijk cijfers over vertrouwen hebben – daar komen we misschien ook nog wel op – maar vervolgens is de vraag: wat kan de politiek daar dan mee, behalve beter haar best doen en nadenken over hoe ze groepen bereikt? Wat we daarmee in het werkprogramma bedoelden, is dat we zijn gaan kijken hoe we als het ware de brug tussen beleid en onderzoek op een verantwoorde manier konden slaan.

De heer **Poortman**:

Keek u daarbij meer naar de toepasbaarheid van wat u onderzocht?

De heer **Putters**:

Ja. Laat ik een voorbeeld geven. Dat is zeker ook in de coronatijd van belang. Je hebt natuurlijk verschillende typen kennis. Ik heb gemerkt, overigens ook nu vandaag, dat het prettig wordt gevonden om causale verbanden te zien. "Als ik nu a doe, heeft dat gevolg nummer 16", zal ik

maar zeggen. Dat is een modelmatige werkelijkheid. Bij het SCP zien wij natuurlijk ook dat de maatschappelijke realiteit veel weerbarstiger is, en dat er in het leven van mensen zo veel facetten meespelen dat je die heel goed op een rij moet zetten om beleidsmakers en politici bijvoorbeeld mee te geven dat er nogal groepsverschillen zijn. De een reageert dus anders op een maatregel dan de ander, kan daar niet op reageren of wil daar niet op die manier mee omgaan. Precies die groepsverschillen – dat is dan een voorbeeld – hebben wij, denk ik, in de afgelopen periode heel gericht zichtbaar gemaakt voor het kabinet en departementen, zodat ze meer handelingsperspectief konden hebben. Het maakt op scholen uit of het over kwetsbaardere kinderen gaat of over kinderen die thuis in een lastige situatie zitten. Naarmate je wat gericht kunt aangeven om welke groepen het gaat en in welke situatie ze zitten, kunnen beleid en politiek ook meer met die kennis doen. Daar is in de afgelopen periode heel hard in geïnvesteerd.

De heer **Poortman**:

Wat u nu schetst, raakt natuurlijk direct aan het coronabeleid en hoe daarmee is omgegaan. Dat gaan we straks dus stap voor stap uitpluizen.

De heer **Putters**:

Ja, maar ook breder.

De heer **Poortman**:

Dat begrijp ik, ja.

De heer **Putters**:

Ik vermoed dat dit gewoon herkenbaar is in uw dagelijkse werk, buiten corona.

De heer **Poortman**:

Zeker. Dit gaan we straks in verband brengen met het coronabeleid, dus het is boeiend wat u schetst. Voor nu heb ik tot slot een vraag over de door u geschetste ontwikkeling naar toepasbaarheid die is ingezet, waarbij dus niet alleen gefocust wordt op de hele lange termijn, maar er ook wordt ingespeeld op actuele en urgente vraagstukken. Hoever was het SCP met deze beweging voordat de coronapandemie in 2020 uitbrak?

De heer **Putters**:

Het is niet helemaal zo'n tegenstelling. Ik probeerde eigenlijk te zeggen dat de dataverzamelingen die het SCP maakt de basis zijn. Die zijn vaak ook

langjarig. Actuele kwesties zijn wel actueel, maar die zijn historisch gezien vaker voorbijgekomen dan we ons soms met elkaar realiseren. Op basis van die data ben je dus ook best in staat om een wat gericht handelingsperspectief voor vandaag mee te geven. Het is dus niet helemaal een tegenstelling. Sterker nog, ik denk ...

De heer **Poortman**:

Het is goed dat u dat even toelicht, want dan heb ik me onzorgvuldig uitgedrukt.

De heer **Putters**:

Nou, ik snap het heel goed. Kijk, eigenlijk is de uitdaging voor de overheid, de politiek, heel vaak om de korteretermijnkwesties te verbinden aan de langeretermijnuitdagingen die er in de samenleving al heel lang zijn, of dat nu gaat over ongelijkheid, ongelijke behandeling van groepen, politiek vertrouwen of verduurzaming van onze economie. Dat zijn kwesties die langjarig onder ons zijn. Er kan nu ineens – ik noem maar iets – een energiecrisis opploppen. Dan willen we daar natuurlijk oplossingen voor, maar die energiecrisis heeft ook te maken met langjarige ontwikkelingen waar we eigenlijk best wel veel van weten. Onze uitdaging als planbureau, maar ik denk ook die van de politiek, is: hoe laat je dat goed bij elkaar komen, zodat je inderdaad ook de kortetermijnbehoefte aan informatie kunt bedienen?

De heer **Poortman**:

Dank voor die toelichting. Dan ga ik terug naar de vraag die ik net stelde. Daarmee bedoelde ik het volgende. U brengt het onder de aandacht. Dat is niet een totaal andere manier van werken, maar u wilt die langjarige studies in verband brengen met en toepasbaar maken op actuele kwesties. De coronacrisis is natuurlijk zo'n kwestie die heel urgent is en een enorme dynamiek oproept in de dagdagelijkse bezigheden, zeg maar. Was het SCP al ver genoeg in de beweging die u net schetste om in te spelen op iets als de coronapandemie?

De heer **Putters**:

Nou, het heeft zeker ook een versnelling aangebracht in hoe we dit op een goede en verantwoorde manier konden doen. Kijk, je ziet die crisissuitbraak, je ziet hoe iedereen zoekt naar oplossingen en je zit boven op heel veel informatie over de Nederlandse samenleving. Dan is er – zo heb ik erin gestaan – geen ander alternatief dan zo goed mogelijk en altijd met de

verantwoording die daarbij hoort, proberen die kennis op tafel te leggen en mee te laten wegen in besluitvorming. Het voelde voor ons allemaal dus als een verantwoordelijkheid als planbureau om de kennis en inzichten te delen die we over onze samenleving hadden, dus hoe mensen over zaken denken en hoe ze het voelen. Dat is dus eigenlijk onze normale taak, maar juist in zo'n crisis, waarin je ziet dat er zo veel gebeurt, voelden wij het als onze verantwoordelijkheid om echt na te denken over de vraag of wij een aantal kennisproducten konden maken die we misschien nog niet eerder gemaakt hadden.

Ik geef u een voorbeeldje. We hebben een hele serie beleidssignalen uitgebracht. Ik zei net: we hebben heel veel inzichten over groepen en groepsverschillen in ons land. In een aantal beleidssignalen hebben we dus de stand van zaken van de kennis gedeeld, bijvoorbeeld over ouderen in verpleeghuizen, eenzaamheid, psychisch welbevinden, de verschillende onderwijstypen en de leerlingen en studenten. Zeker in de eerste fase van de crisis hebben we ons erop gericht de stand van zaken van de kennis te delen in beleidssignalen. Dat was wel echt bedoeld om de crisisbesluitvorming te helpen. Dat was dus niet iets wat we toen wekelijks deden. Maar het is een voorbeeldje. Dat hebben we steeds verantwoord op basis van literatuuronderzoek.

Op een gegeven moment zijn we ook zelf nieuwe dataverzamelingen uit gaan zetten. Na verloop van tijd, naarmate de crisis vorderde – daar komen we nog wel op – hadden we dus ook nieuwe data die we konden gebruiken. We hebben ook actief naar buiten gekeken, naar instituten die ... Uiteindelijk zijn planbureaus et cetera en het RIVM niet de enige die zich met de crisis bezighielden. We hadden dus ook contacten met de universiteiten, met Nivel en Trimbos om zo goed mogelijk de wetenschappelijke inzichten die er waren wel behapbaar te maken. Je realiseert je ook dat zeker in een crisis ... Ik vond het dus sowieso al belangrijk, want ik weet hoeveel papierwerk politici op hun bureau hebben, dat wij die inzichten op een handzamere manier zouden gaan delen. Maar zeker in het oog van die crisis was er in mijn ogen geen alternatief.

De heer **Poortman**:

Helder. We gaan vanochtend met u na welke informatie op welke tafels heeft gelegen en hoe daarmee is omgegaan. Dank voor nu. Ik heb op dit onderwerp verder geen vragen.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

Mevrouw **Lammers**:

Nee, op dit onderwerp niet.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel, voorzitter. Ook namens mij: van harte welkom, meneer Putters. U heeft zojuist met mijn collega besproken waarover het SCP adviseert. Ik zou nu graag met u dieper op die adviezen willen ingaan. Op donderdag 27 februari 2020 maakt minister Bruins van Volksgezondheid, Welzijn en Sport de eerste besmetting met corona in Nederland bekend. Een paar weken later, op donderdag 12 maart 2020, volgen de eerste landelijke maatregelen. Dan is mijn vraag eigenlijk: welke rol zag u ... U heeft het net denk ik ook al even aangehaald, maar welke rol zag u voor het SCP weggelegd toen die maatregelen ingingen?

De heer **Putters**:

Ik schetste daarnet al ... Als je je, zeker na een aantal weken, realiseert hoe ingrijpend de crisis kan gaan zijn, dan ga je ook beseffen: wat kunnen wij met de informatie die wij in huis hebben over Nederland? Daarbij is het denk ik belangrijk om te zeggen dat wij geen informatie over de pandemie hadden, maar wel over ons, over ons als samenleving. Dat was het type kennis dat we toen, zoals ik daarnet zei, zijn gaan ontsluiten. In de eerste instantie, in de periode die u benoemt, op basis van bestaand onderzoek, dus in feite historisch, van: hoe zien we dat het al is? Op dat moment hadden we immers nog geen nieuwe gegevens, maar we voelden wel de urgentie om dat al te gaan delen. Kijk, u moet zich ook voorstellen, we hadden die vaste plek aan tafel in de onderraden waar we dat normaliter zouden doen. Maar toen de Ministeriële Commissie Crisisbeheersing is ingesteld, zaten we daar niet aan tafel. De normale onderraden kwamen steeds minder vaak bij elkaar.

Wij zijn toen als directeuren van de planbureaus, dus ook met mijn collega's Pieter Hasekamp en Hans Mommaas, vrij snel bij elkaar gekomen om na te denken over: hoe kunnen wij die rol uitoefenen van kennisdeling, maar ook van tegenwicht en zaken op tafel leggen vanuit andere perspectieven, hoe

kunnen wij wellicht op dit moment meedoen aan die tafels? Daarover hebben we vrij snel ook ambtelijk contact gehad. We zijn ook formeel het ODP ... Ik weet niet of u dat bent tegengekomen in de stukken; ongetwijfeld. We zijn het Overleg Directeuren Planbureaus gaan inrichten en hebben ook aan de deur geklopt bij Algemene Zaken, bij, toen nog, Paul Huijts, de sg, en de minister-president, en gezegd dat je bij de overgang naar de MCC- en ACC-structuur je ook de planbureaus net zoals normaal bij de onderraden ... Je zou, voor zover dat kon in de crisis, een zo normaal mogelijke besluitvorming moeten inrichten met de planbureaus aan tafel. Dat is toen ook gehonoreerd, zowel in ACC als in de MCC.

Dus in antwoord op uw vraag: wij voelden de urgentie, er vielen ook plekken weg doordat de crisisbeheersingsbesluitvorming anders liep en we hebben uiteindelijk in die structuur die plek aan tafel gekregen om te doen wat ik net schetste. Waarbij misschien nog goed is om te zeggen dat wij als SCP, juist omdat wij zo veel informatie hadden die heel dicht bij mensen zit – ik denk dat iedereen zich dat kon indenken – zo van "wat doet dit met de eenzaamheid van ouderen, wat doet dit met het mentale welbevinden, is het wel voor iedereen goed om thuis te werken, kan iedereen wel thuiswerken?" ... Wij hadden daar zó veel informatie over. Het CPB en het PBL hebben ook heel veel informatie, vaak ook longitudinaal, maar op andere onderwerpen dan de onze. Wij zijn dus met z'n drieën bij elkaar gaan zitten. Het Centraal Planbureau heeft bijvoorbeeld heel actief in die eerste fase die u benoemt rond economische scenario's en steunpakketten zijn kennis geleverd. Dat is natuurlijk ook maatschappelijke kennis, die meteen in de eerste fase van de crisis is geleverd. Verderop in de crisis heeft bijvoorbeeld het Planbureau voor de Leefomgeving inzichten gedeeld over de binnensteden, over de reisbewegingen en kwesties. Maar ik denk dat wij als SCP heel veel kennis hadden die wij directer konden delen, maar we zijn gezamenlijk opgetrokken. Zo is dat dus in die eerste fase eigenlijk gegaan.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net: we hebben aangeklopt bij het ministerie van Algemene Zaken. Daarna heeft u een plek gekregen in de MCC en de ACC. Op zondag 19 april 2020 neemt u ook deel aan een sessie tijdens het Catshuisoverleg over de impact van de maatregelen op de samenleving. Wat was de aanleiding dat u daarvoor werd uitgenodigd?

De heer **Putters**:

Dat was inderdaad de eerste keer dat ik in het Catshuis ... Ik dacht zelf dat

het 18 ... Het is in ieder geval dat weekend geweest. Het kabinet of in ieder geval de leden van het kabinet die daar zaten en ook de NCTV en hoofdinspecteurs van de IGZ wilden op dat moment in het Catshuis over die maatschappelijke dynamiek praten. Men zat natuurlijk erg in de gezondheidsbescherming. Er vielen slachtoffers; het is hier uitgebreid voorbijgekomen. Ik heb ook van dichtbij ervaren hoe iedereen bezig was om te voorkomen dat de situatie-Bergamo/Londen zich in Nederland voor zou doen. Maar in die context was er wel druk om ook over de maatschappelijke dynamiek te praten. Die kwam van verschillende kanten. Ik heb dat natuurlijk ook wel aangegeven. Ondanks dat er geen onderraad was, heb ik wel signalen afgegeven – ik weet niet precies op welke manieren – zo van: dit is wel belangrijk om over te praten. Met Femke Halsema, die bij dezelfde bijeenkomst aan tafel zat, heb ik ook contact gehad. Ik weet nog dat wij elkaar belden – dat moet in de aanloop naar de Catshuisbijeenkomst zijn geweest – en zeiden: hoe kunnen we op een goede manier die sociale dynamiek met elkaar delen?

Er zijn dus signalen in de aanloop geweest waardoor wij ook uitgenodigd werden. Het SCP is dan overigens ook een logische partner, omdat ...

Mevrouw **Lammers**:

Wie heeft u uitgenodigd, weet u dat nog?

De heer **Putters**:

Ehm ... Ik denk ... Eerlijk gezegd; dat weet ik niet meer, of dat vanuit AZ is gekomen of de NCTV. Eerlijk gezegd weet ik niet meer van wie het telefoontje met de uitnodiging is gekomen. Dat weet ik eerlijk gezegd niet meer. Ik weet wel dat Femke Halsema dus dezelfde uitnodiging had en in mijn herinnering was er nog een gastspreker bij. Ik dacht dat het Marietje Schaake was, maar ik weet het niet zeker.

Op die bijeenkomst mochten wij inbrengen hoe wij aankeken tegen de maatschappelijke dynamiek van dat moment. Dat heb ik toen ook gedaan. Een aantal dingen die ik u net gezegd heb, heb ik ingebracht op die bijeenkomst. Maar goed, ik weet niet meer van wie de uitnodiging kwam.

Mevrouw **Lammers**:

Nee, oké ...

De heer **Putters**:

Ik heb me in ieder geval niet zelf aangediend bij het Catshuis, zonder uitnodiging.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. U zei net al: er kwamen heel veel signalen. U heeft ook gezegd dat het handig is als dat perspectief wordt besproken. Mevrouw Halsema heeft dat gedaan. Waar kwamen verder nog signalen vandaan dat u eigenlijk bij dat Catshuisoverleg zou moeten zitten?

De heer **Putters**:

Ik vind het volstrekt logisch – maar goed, u spreekt met een oud-SCP-directeur – dat als je als kabinet praat over de maatschappelijke context van zo'n grote crisis en over wat het voor mensen betekent, je dan ook de adviseur uitnodigt die daar bij uitstek heel veel kennis over in huis zou moeten hebben. Ik denk dat, van het kabinet uit, min of meer de toets was: kunnen we de kennis die het SCP heeft ook benutten? Maar eerlijk gezegd zou ik het heel raar gevonden hebben als het SCP daar niet bij uitgenodigd zou zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Maar u was geen vaste gast.

De heer **Putters**:

Nee. Ik was geen vaste gast bij het Catshuis.

Mevrouw **Lammers**:

Had dat volgens u wel gemoeten? Was dat beter geweest?

De heer **Putters**:

Dat weet ik niet. Ik denk wel dat ... Laat ik daar twee dingen over zeggen. Ik weet nog dat ik gebeld werd, in eerste instantie door de Engelse ambassadeur en vervolgens door mijn counterpart in Engeland. Zij vroegen op een gegeven moment: hoe werkt het eigenlijk bij jullie met die Catshuisberaden? Zij keken er namelijk met jaloezie naar dat er een plek was waar bewindslieden toch met wat meer rust – want het was natuurlijk elke dag rennen en vliegen – konden praten met elkaar, maar ook met adviseurs zoals ik. Dat die plek er was en dat je daar ook mensen als de SCP-directeur uitnodigde, daar keek men in het buitenland eigenlijk met enige jaloezie naar. Ze zagen dat er rust ingebouwd kon worden in de

besluitvorming en dat we dat deden. Ik heb ook meermaals gezegd ... Ik heb het later natuurlijk ook in de MCC gestructureerd ingebracht.

Wij hebben als SCP vanaf het begin geredeneerd vanuit het feit dat dit een meervoudige crisis was. Het is begonnen als een duidelijke gezondheidscrisis. In april vielen er nog steeds heel veel slachtoffers. De besmettingen grepen om zich heen. Het was een gezondheidscrisis. Wij hebben al heel snel gezegd – ik heb dat ook in het Catshuis van dat moment gedaan – dat het een crisis was die op heel veel vlakken ging plaatsvinden: economisch, maatschappelijk en in de leefomgeving. In die tijd heeft Femke Halsema ook verschillende keren deskundigen bij elkaar gebracht. Ik weet dat Wim van de Donk – dat is ook in een boekje verschenen – de volgende vergelijking maakte: het virus muteerde, maar het beleid muteerde ook, namelijk van gezondheidsbeleid naar economisch en maatschappelijk. Dat, vind ik – u vraagt het de SCP-directeur – moet in zo'n grote crisis structureel onderdeel van het gesprek zijn. In de bijeenkomsten waar ik bij was, was dat zo.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom was u niet structureel bij die Catshuisoverleggen?

De heer **Putters**:

Dat moet u de politiek van destijds vragen.

Mevrouw **Lammers**:

Nou, ik vraag het nu aan u. Misschien weet u de reden waarom u daar niet altijd bij zat.

De heer **Putters**:

Nee. Ik denk dat de keren dat ik erbij zat, er ook een hele duidelijke aanleiding was. Dit was zeg maar in april. "We weten eigenlijk te weinig over de maatschappelijke dynamiek." Een stukje later in de tijd ontwikkelden we dashboards. We waren bezig om te kijken of we de sociaal-maatschappelijke effecten en de informatie daarover wat beter in een dashboard konden inrichten. Toen was er ook een duidelijke aanleiding. "Daar moeten we in een apart Catshuisberaad een keer langer over doorpraten. Hoe ziet dat er inmiddels uit?" Dat was dus een ander moment in de crisis waarop wij wat meer te zeggen hadden, met actuele data. Was het verstandig geweest? Ja, ik denk het wel. Maar ik denk dat ik op de momenten dat ik er was, in ieder geval actief aan de discussie heb kunnen meedoen.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoor u net zeggen: we hebben vanaf het begin af aan gezegd dat het een meervoudige crisis is. De heer Van Dissel was wél iedere keer aanwezig bij het Catshuisoverleg. Is het dan niet logisch dat er ook altijd een sociaal-maatschappelijke counterpart bij zit?

De heer **Putters**:

Bij de ACC/MCC-structuur waren we dus gestructureerd aanwezig en bij de Catshuisoverleggen op gezette momenten. Als we erbij hadden gezeten, kunt u er in ieder geval van uitgaan dat ik de kennis die ik had, niet níét gedeeld zou hebben.

Mevrouw **Lammers**:

Had dat volgens u verschil gemaakt?

De heer **Putters**:

Er zijn daarover een tweetal dingen belangrijk om te zeggen, denk ik. Ik vind ze ook een belangrijke les. Ongetwijfeld heeft u dat in een ander blokje zitten, maar het is misschien toch goed om hier te zeggen. We spreken over effecten vanuit verschillende hoeken, epidemiologie, maatschappelijk en economisch, waarin heel verschillende typen kennis aan de orde zijn. Ze hebben verschillende indicatoren, verschillende onderzoeksmethoden en verschillende betekenis. Dat is heel ingewikkeld om samen te brengen. In een crisistijd – ik denk dat de politiek dat in het algemeen heeft – zoek je grip en houvast. Dat vind je vaak in een modelmatige werkelijkheid. Ik denk dat het heel belangrijk is, ook in termen van de lessen naar de toekomst toe, dat je nu met elkaar moet nadenken over de vraag hoe je, als er weer een pandemie uitbreekt, kwalitatieve en kwantitatieve data bij elkaar brengt, hoe je epidemiologische, sociologische en planologische data bij elkaar brengt.

In deze crisis, ook bij de eerste fase, bij de uitbraak, was het gewoon voor iedereen zoeken: wat is het type kennis dat we hebben en is die bruikbaar? Dat was voor ons in die kennisinfrastructuur ook nog zoeken. Ik schetste u net dat we in die eerste maanden informatie uit de literatuur konden delen. Ik kon nog niet zeggen ... U moet zich voorstellen: de eenzaamheidscijfers zijn geen dagkoersen. De heer Van Dissel kon natuurlijk wél per week of per maand delen wat de besmettingscijfers en de cijfers over de ziekenhuisbedden waren. Die waren harder. Die geven dan ook meer grip. Mijn data, de data van het SCP, boden inzicht in hoe groepen daar mogelijk mee omgaan. Is het verstandig om dat meteen onderdeel van de discussie

uit te laten maken? Ja. Was er al een manier om die verschillende data bij elkaar te brengen en goed te wegen? Dat was niet het geval.

Ik heb daar allerlei ideeën over. Ik denk ook dat het heel belangrijk is dat het Maatschappelijk Impact Team in slaapstand daarmee bezig gaat bij een voorkomende crisis.

Dat was, denk ik, een van de redenen dat je niet elke week over die gegevens hoefde te praten. Ze veranderden ook niet elke week. Ik vind dat een geruststelling. Ik denk dat we er allemaal heel veel behoefte aan hadden om elke dag weer te weten hoe we ervoor stonden. Maar weet je, als een groep ouderen vandaag eenzaam is – daar hebben we ook modellen voor – dan is dat volgende week niet meteen een ander cijfer. De geruststelling die ik ook steeds probeerde te brengen, was: u kunt onze cijfers gerust wat langer gebruiken. Die cijfers lagen veelal wel op tafel. Ik zat er natuurlijk niet bij in die andere Catshuisoverleggen, maar ik ga ervan uit. Ik leverde die data voortdurend aan. Die data gingen ook wat langer mee.

Het punt dat ik probeer te maken is dat het type kennis dat je op een zeker moment in de besluitvorming nodig hebt, varieert. Dat was ook zoeken.

Mevrouw **Lammers**:

Dat punt heeft u duidelijk naar voren gebracht. Tijdens het Catshuisoverleg van 19 april 2020 geeft u onder andere aan dat de solidariteit steeds meer een probleem zal worden als de crisis langer duurt. De mogelijkheden die mensen hebben om zich aan de maatregelen te houden, verschillen. De opvattingen in de samenleving over wat het juiste is om te doen, gaan volgens u uiteenlopen. Ook merkt u dat het negatief neerzetten van overtredingen averechts werkt. Waar baseerde u deze adviezen op?

De heer **Putters**:

Ja. Heel duidelijk. Dit was nou zo'n voorbeeld waarbij we grondig hebben gekeken naar de literatuur, naar eerdere crises en naar wat we gewoon weten over het gedrag van mensen. Hier kom je, denk ik, op iets heel belangrijks, waar heel veel over bekend is: het collectieve-actiedilemma. Wat gebeurt er op het moment dat je eigenlijk van bovenaf noodzakelijke maatregelen oplegt, waar iedereen zich aan moet houden om het virus te bestrijden? We weten dat bij een grote dreiging heel veel mensen bereid zijn om zich daaraan te committeren. Die dreiging is namelijk acuut. Er vielen slachtoffers. Er was een toename van besmettingen in Nederland. We weten

dus uit de literatuur dat mensen in zo'n dreigende situatie van hun overheid verwachten dat die beschermt en dat mensen op dat moment bereid zijn om daar iets voor te laten.

Maar we weten ook – ik noem dat altijd de categorieën "kunnen", "willen" en "zullen" – dat er een groep mensen is die dat al meteen, vanaf het begin, misschien niet kan. Er zijn mensen met een verstandelijke beperking en er zijn mensen met dementie. Er zijn mensen die in de zorg werken en die noodzakelijkerwijs contact met andere mensen moeten hebben. Je hebt dus allereerst al de groep mensen die zich misschien niet altijd kan houden aan de maatregel. Vervolgens heb je ook altijd een groep mensen die het misschien niet wil. Die is er altijd. Daar kan je iets van vinden, maar daar moet je ook mee omgaan, met een zo open mogelijke communicatie.

Je hebt dus verschillende groepen. Die heb ik in het Catshuis geduid. Vanuit de literatuur en inzichten die we al hadden, kon ik met grote mate van zekerheid voorspellen: de bevolking zal zich hier een tijd in kunnen vinden, maar er komt al vrij snel een moment dat sommigen het niet zullen, kunnen of willen, ook – dat is dan het niet willen – omdat gewoonweg na verloop van tijd de effectiviteit van maatregelen betwist wordt. Mensen zien bijvoorbeeld dat anderen wel iets doen dat zij niet mogen. Op een gegeven moment ontstaan er dus ook verschillen van opvatting in de samenleving over de maatregelen. Ik heb geprobeerd dat in het Catshuis mee te geven: hou daar rekening mee.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoor u zeggen dat dat moment vrij snel komt. Wanneer was dat dan ongeveer, in uw opvatting?

De heer **Putters**:

Het verschilt natuurlijk ook nog per maatregel die genomen is. Ook dat verschilt weer, hoe zwaar mensen die individueel wegen. Kijkend naar de fasen van de crisis zie je dat iedere keer dat het virus iets meer in de greep was en er het beeld ontstond dat de besmettingen terugliepen, we misschien iets meer konden verruimen en dat de samenleving wat meer open zou kunnen gaan, er logischerwijs veel meer verschillen van opvatting ontstonden. Dat is dan wel het moment dat je met elkaar moet nadenken over de manier waarop je de samenleving wilt inrichten. Ik denk ook dat er steeds een wat grotere vraag boven heeft gehangen, die niet alleen gaat over maatregelen om het virus te bestrijden. Naarmate de samenleving meer

opengaat, komt de vraag naar boven: wat voor type samenleving richten we in als we moeten leren leven met covid? Dan moet je rekening houden met die groepsverschillen. Ik denk dus dat het met name iedere keer was als er weer wat meer ruimte ontstond, het gevaar nog niet weg was en er een afweging gemaakt moest worden tussen gezondheidsbescherming en andere waarden en belangen in de samenleving. Dan zie je ook dat de samenleving zelf divergeert van opvatting.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net ook dat mensen bij een dreiging over het algemeen maatregelen wel willen gehoorzamen. Zouden mensen dat ook willen als maatregelen als voorzorg worden genomen, om te voorkomen dat er een acute dreiging ontstaat?

De heer **Putters**:

Ja ... Dat zou je ook nu aan mensen kunnen vragen. Dat is overigens een buitengewoon interessante vraag. Daarvan denk ik ook weer dat je dat op orde moet hebben als de volgende crisis uitbreekt, zodat je weet waar mensen toe bereid zijn en of ze het ermee eens zouden zijn als er een verschil tussen jongeren en ouderen gemaakt zou worden in de hulpverlening. Dat waren allemaal dilemma's die voorbijkwamen en waar we niet direct een antwoord op hadden, maar daar zou je je beter op kunnen voorbereiden. Ik denk ook dat mensen willen dat een overheid preventief acteert als er echt een gezondheidsdreiging is. Dit was een grote gezondheidsdreiging, maar gezondheid en potentieel ziek worden is natuurlijk niet het enige dat in het leven van mensen belangrijk is. Mensen hebben ook een onderneming te runnen, hebben een gezin en willen op bezoek bij hun ouders. Al die andere aspecten van het leven worden thuis aan de keukentafel dus ook gewogen, en dus moet je daar ook in de besluitvorming een plek aan geven, zeker op momenten waarop je een bredere weging kunt maken.

Mevrouw **Lammers**:

Wat heeft het kabinet met uw adviezen gedaan?

De heer **Putters**:

Ik wil eigenlijk eerst even twee dingen benoemen. Het eerste heb ik net benoemd: het type kennis. Het type kennis van het SCP heb ik in ieder geval gedeeld vanaf het begin van de MCC/ACC-structuur, en dus bijvoorbeeld in

het Catshuis. Het tweede element dat ik zou willen uitlichten, is de besluitvormingsstructuur.

Ik begin even bij die kennis. In de eerste fase van de crisis was het echt primair een grote gezondheids crisis. Toen hebben wij die kennis ingebracht en is het vooral agenderen geweest, onderdeel worden van het gesprek. In mijn ervaring en beleving is dat ook steeds een breed gesprek geweest, ook in de MCC en de ACC. Ik heb altijd ervaren dat men de presentaties of de inzichten die ik deelde, ook wilde horen, maar ik denk ook dat er op dat moment veel behoefte was aan causale informatie en hardere cijfers, zoals bijvoorbeeld de ziekenhuisbedden en de aantallen besmettingen. Die waren op dat moment voor ons gewoon moeilijker vanuit die sociaal-maatschappelijke kennis te geven. Maar het is dus in de eerste fase sterk agenderend geweest. Het heeft dus op tafel gelegen, maar de aard van de kennis is er, denk ik, een oorzaak van geweest dat men het soms lastig vond om daarmee om te gaan.

Later in de crisis ... Ja, het is ook de kracht van de herhaling. U zult in de stukken zien, zowel in presentaties als in brieven die we aan het kabinet en de NCTV schreven, dat wij vrij veel herhaald hebben. De kracht zit ook in de herhaling. Daardoor worden dingen ook onderdeel van het gesprek. De herhaling over hoe de verschillen tussen jongeren op het mbo en in het universitair onderwijs eruitzagen en de verschillen tussen emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid bij ouderen: door dat te herhalen en steeds weer nieuwe informatie toe te voegen, werd het in mijn ogen ook onderdeel van de besprekingen. Je ziet ook dat verschillende vakministers dat duidelijk oppakten, want ik bracht natuurlijk ook informatie over groepen mensen, medewerkers in de sectoren waar zij over gingen. Ik denk dat dat uiteindelijk ook invloed heeft gehad op bijvoorbeeld discussies over verruiming van maatregelen, bijvoorbeeld over sportmogelijkheden en het Nationaal Programma Onderwijs. We hebben redelijk veel risico's en kwesties benoemd, ook rond de scholensluiting en de scholen.

In de latere fase van de crisis kwam er in mijn ogen dus wat meer ruimte voor het type kennis dat wij ingebracht hadden. Maar ik vind wel een les dat je dit bij het nadenken over de kennisinfrastructuur bij voorkomende pandemieën of crises allemaal op orde moet hebben. Welk typen kennis moeten van het begin af aan op tafel? En op welke manier moeten die zich tot elkaar verhouden? Dat is niet alleen een discussie tussen politici en ambtenaren; dit is ook een discussie tussen wetenschappers. Het gesprek

tussen de epidemiologie en de sociologie is niet eenvoudig, kan ik u vertellen. Er is dus een gesprek tussen disciplines nodig over hoe je de kennis op waarde schat en hoe je die in de besluitvorming op een verantwoorde manier kunt inbrengen. Ik ben er dus positief over dat er een mogelijkheid is om een Maatschappelijk Impact Team in het leven te roepen als er ... Ik wilde zeggen "stront aan de knikker is", maar ik weet niet of dat parlementair taalgebruik is. Maar dan moet je dit gesprek al gevoerd hebben. Dat is dus de kenniskant.

Het tweede element dat ik zou willen benoemen, is de besluitvorming. Daarvoor geldt eigenlijk hetzelfde. Kijk, de besluitvormingsstructuur die je inricht voor een crisis, is ook gewoonweg sturend. Dat is ook logisch. Dat is geen individuele keuze op dat moment; dat is ook gewoon hoe we met elkaar bedacht hebben dat we het gaan doen. Dan is overduidelijk dat bij de start van deze crisis het OMT en het OMT-advies een heel andere en zwaarwichtigere plek in die structuur hadden dan andere kennisbronnen. Die hebben wij wel gebundeld en uiteindelijk in de MCC ingebracht. Nogmaals, daar is altijd naar geluisterd, maar er is een verschil in hoe het de besluitvorming inkwam. Ook hier een les: ik denk dus dat je bij het nadenken over de besluitvormingsstructuur die bij een crisis nodig is, ook moet nadenken over welke plek je aan dit type kennis geeft in de weging, maar ook bijvoorbeeld over het meteen beleggen van langetermijneffecten: wat gaat er allemaal nog gebeuren als deze crisis voorbij is?

In deze crisis hebben we dat stap voor stap – zo heb ik het beleefd – moeten uitvinden, later ook een DG covid en samenleving. Bij een volgende crisis zou ik zeggen: geef die lange termijn ook meteen een duidelijke plek en communiceer daarover met de samenleving. Dit zijn eigenlijk twee belangrijke punten van een antwoord in uw richting. Werd er wat mee gedaan? Ja, dus. In de structuur, in de gesprekken en soms ook aantoonbaar op maatregelen. Maar ik vind dat de kennisinfrastructuur en de besluitvormingsstructuur daar beter op ingericht moeten worden, zodat het een zwaardere weging kan krijgen.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoor u net zeggen: de kracht zat 'm in de herhaling. Dat er na verloop van tijd meer met uw adviezen werd gedaan, had dat ook te maken met het afnemende draagvlak voor de maatregelen?

De heer **Putters**:

Dat is ook altijd natuurlijk een van de elementen die spelen. Ik herinner me ook wel dat er veel ook over draagvlak gesproken is. Dat werd overigens ook wat gerichter, doordat de Corona Gedragsunit van het RIVM hier onderzoek naar ging doen. Het is misschien ook nog wel goed om te zeggen dat wij als planbureaudirecteuren al vrij snel contact hadden met de directeur-generaal van het RIVM, Hans Brug, eigenlijk ook al in april, over hoe die gedragsunit de goede vragen zou kunnen stellen over draagvlak. Kunnen wij daar als planbureaus in termen van kennis en methodologie over meedenken en hoe kunnen we dat dan ook op een goede manier in die draagvlakdiscussie inbrengen? Du moment dat die rondes van dataverzameling kwamen en de rapportages van de Gedragsunit was er ook onderbouwing, van: hé, we zien dat in deze groepen het toegangsbewijs wel of geen draagvlak heeft, dat mensen van plan zijn het om als er weer wat gebeurt niet meer gaan gebruiken. Ik denk dat we daardoor het gesprek langzaamaan ook met cijfers onderbouwd beter voerden. Net als een aantal andere overigens, want draagvlak is altijd van belang, denk ik. Ik had het in het Catshuis al aangegeven: dat gaat verschuiven. Ik heb er dus van het begin af aan voor gepleit om dit mee te wegen, maar natuurlijk altijd in het totaalpakket van waarden en belangen dat meespeelt.

Mevrouw **Lammers**:

Duidelijk. Vanaf april 2020 bent u betrokken bij de Tijdelijke Werkgroep Sociale Impact van het coronavirus. De burgemeester van Amsterdam, Halsema, zit de werkgroep voor. Op zondag 17 mei 2020 biedt de werkgroep haar rapport aan aan het kabinet. Wat was uw rol in deze werkgroep?

De heer **Putters**:

Ik was lid van de werkgroep. Voor de context is het denk ik belangrijk om te zeggen dat er eigenlijk in die eerste maanden ieder geval drie initiatieven in de Haagse wereld werden ondernomen om die maatschappelijke effecten zichtbaar te maken. Ik heb u net geschetst hoe we dat in de samenwerking met de planbureaus deden. Dat was er een. Het initiatief van mevrouw Halsema, de werkgroep die u noemt, dat was twee. En Mariëtte Hamer nam het initiatief om bij de Sociaal-Economische Raad een denktank op te richten met tal van ... nou ja, de sociale partners, kennisinstellingen en andere instituten om ook alle kennis bij elkaar te leggen.

En die drie, daar zat ik alle drie in. Dus ik kon overzien wat er gebeurde en we konden ook kijken hoe we dat de besluitvorming in konden brengen.

Femke Halsema had mij gevraagd om daar ook bij te zitten. In mijn herinnering hadden we een mengeling van een paar ministers, de heer Grapperhaus, Koolmees, lokaal bestuur en een paar wetenschappers, Hans Boutellier, Micha de Winter, en ik vanuit het SCP. Wat we daar deden – dat was echt een aanvulling op de twee andere initiatieven die ik u net schetste – was de mogelijkheid creëren, ook echt door de burgemeester van Amsterdam geïnitieerd, om de lokale ervaringen te delen: wat werkt wel, wat werkt niet, welke geluiden horen we vanuit de gemeenten, hoe kunnen we dat benutten? Dus dat was ook voor mij buitengewoon waardevol. Ik kon daar kennis van het SCP delen, maar ik kon ook die ervaringen die ik daar hoorde weer mee terug nemen om bijvoorbeeld in onze onderzoeken te kijken: hé, missen wij nog een vraag die wij wel zouden moeten stellen? Dat hebben we in die werkgroep gedaan. Ik meen ook overigens dat deze drie initiatieven een keer in een brief van het kabinet aan de Kamer zijn gestuurd, ik meen als antwoord op de motie-Segers over dat het kabinet die maatschappelijke impact meer moest wegen. Volgens mij zijn in die brief ... Dat initiatief dat u noemt ... Maar ik noem ze even alle drie, want die drie initiatieven hingen ook wel samen.

Mevrouw **Lammers**:

Het advies van de werkgroep is om jongeren actief te betrekken bij verdere uitwerking van de coronamaatregelen. Hoe zou dat volgens u praktisch moeten gaan?

De heer **Putters**:

We hebben eigenlijk op verschillende momenten in de hele crisis, ook in deze werkgroep, en later, begin 2022, samen met de voorzitter van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, eenzelfde soort geluid geuit in een brief. Eigenlijk ga je weer terug naar het Catshuis, collectieve actie. Als je weet dat het steeds lastiger wordt om van bovenaf opgelegde regels gedragen te hebben in de samenleving ... Dat is niet ... Dat is gewoon zoals het gaat, om allerlei redenen, die ik net ook benoemde. Dan is het belangrijk om na te denken over de vraag hoe je mensen erbij betrekt, dat je kennis ophaalt over hoe je het zou kunnen doen, dat je bij jongeren nagaat: wat is wel een manier om onderwijs te genieten? Wat zou wel een manier zijn om ... Op een gegeven moment vielen de stageplekken in het mbo weg. Dat is nogal iets voor mensen die een praktijkopleiding doen. Dat type gesprekken is belangrijk. Het is belangrijk dat je ook bekijkt: welke mogelijkheden hebben jongeren om zich, ook als dat nodig is, toch aan beperkingen te houden en

wat zien zij zelf als verantwoord? Datzelfde geldt natuurlijk voor verpleeghuizen. Hoe kunnen zij zelf nadenken over roostering et cetera?

Ik zei al: het maakt dan wel uit of je in het oog van die uitbraken zit en er slachtoffers vallen of in de fase van de crisis waarin er wat ruimte ontstaat om dat verschil voor groepen beter te maken. Dat was ook een van de redenen om te zeggen: het is belangrijk om jongeren te betrekken. Het is niet alleen maar over groepen in de samenleving besluiten; het moet steeds meer met elkaar gebeuren. Je moet het samen dragen. Dat is het dilemma van collectieve actie. Als regels niet gedragen worden door de samenleving leidt dat uiteindelijk tot onmacht, verzet of wantrouwen.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft het rapport tot aanpassing van het coronabeleid geleid?

De heer **Putters**:

Sorry, ik hoorde uw vraag niet.

Mevrouw **Lammers**:

Ik vroeg of het rapport tot aanpassing van het coronabeleid heeft geleid.

De heer **Putters**:

O, dat van de werkgroep.

Mevrouw **Lammers**:

Ja.

De heer **Putters**:

Het is heel uitvoerig in de ACC en de MCC besproken. Het heeft ook zeker op tafel gelegen bij de discussies over de verruiming van maatregelen. Ik kan mij nu niet herinneren of dat ook exact op het moment van uitkomen van dit rapport al gebeurd is. Kijk, wat denk ik ...

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u zich concrete aanpassingen in beleid herinneren?

De heer **Putters**:

Op een gegeven moment zijn er wel discussies geweest, bijvoorbeeld over mogelijkheden tot sporten, over de vraag hoe thuisonderwijs vorm zou moeten krijgen ... Er zijn ook afwegingen gemaakt die vielen richting die

groep. Maar het is wel zo dat dit type kennis ... Ik denk dat het minder goed mogelijk is om dit aan specifieke beslissingen te koppelen. Het wordt onderdeel van het gesprek in de ministerraad en onder de ambtenaren, en dus wordt het onderdeel van hoe je over de volgende maatregelen gaat nadenken. Dat heb ik ook altijd wat lastig gevonden in de SCP ... Laat ik daar dichtbij blijven, want bij de werkgroep was ik een lid, maar bij het SCP zat ik er natuurlijk bovenop. Dat heb ik daar soms lastig gevonden. Het type kennis dat je genereert werkt door, maar je kan niet meteen zeggen: dat heeft ertoe geleid dat maatregel a niet genomen is. Zo werkt dat dat natuurlijk vaak niet. De werkgroep was wel belangrijk voor het kabinet. Maar ik denk wel dat het in de weging, afhankelijk van de uitbraak van het virus en de nieuwe uitbraak van het virus, meer of minder woog. Dat is wel zo. De epidemiologische kennis op tafel was namelijk vaak harder. Daar hingen die getallen aan.

Mevrouw **Lammers**:

Dan ben ik toch nog benieuwd naar het volgende. Als dat dus misschien onderdeel van het gesprek werd en daarna bij de overwegingen betrokken werd en dus misschien ook geleid heeft tot aanpassingen in het beleid, waarom is er dan geen voortzetting geweest van de werkgroep?

De heer **Putters**:

Daar zijn in mijn herinnering een paar verklaringen voor, waarvan ik hoop dat ik ze in de goede tijdvolgorde noem. In de periode na het uitbrengen van het rapport leek het erop dat het virus meer beheerst kon worden en dat de zaak meer onder controle kwam. Dat is ook altijd de terminologie geweest waarin we spraken in die bijeenkomsten. Ik denk dat misschien ook wel de hoop was dat het allemaal minder nodig was, dus dat er verruiming konden komen en dat daarmee ook een aantal van de knelpunten, die terecht in het rapport van de werkgroep werden gesignaleerd, weggenomen konden worden. Dat was één verklaring, denk ik, dus gewoon het verloop van de crisis.

Een andere verklaring was, denk ik, iets later in de tijd. Volgens mij heeft de VNG toen aangeboden om als het ware het werk van die werkgroep voort te zetten. Ik zei u daarnet al: een heel belangrijk element was om de lokale ervaringen van burgemeesters, raadsleden en mensen die in de gemeenschap actief waren, bijeen te brengen. Dat vond de VNG ook een belangrijke rol om de spelen. In mijn beleving is dat toen gebeurd en heeft Paul Depla nog een commissie voorgezeten, waar ook een collega vanuit het

SCP in gezeten heeft, om wel werk voort te zetten. Die werkgroep als zodanig is dus inderdaad niet verdergegaan, maar volgens mij zijn de gesprekken in die lijn wel voortgezet met de VNG.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dank u wel. Hartelijk dank voor uw antwoorden.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Ook dank. Even twee opmerkingen vooraf. U zei een paar keer: lessen leren, nu al. Maar de hele week staat in het teken daarvan. We hebben dus geen apart blokje lessen leren. Voelt u zich vrij om op elk moment dat u wilt een les te noemen.

De heer **Putters**:

Dan ben ik blij dat ik ze er al in gegoooid heb.

De heer **Poortman**:

Precies. Dat zit door het hele verhoor heen. U heeft al heel veel gezegd. Daar zijn we heel blij mee. Het kan zijn dat we nu aan sommige dingen raken die wat herhalen, maar we hebben dan toch een concreet antwoord op die vraag nodig. Vandaar dat ze misschien nog eens langskomen. Als we u dan onderbreken, is het ook met het oog daarop. Het gaat dan dus niet over de inhoud. Dat is even ter info.

De planbureaus krijgen vanaf ... De ACC, de ambtelijke commissie, en de MCC, de ministeriële commissie, kwamen al langs. De planbureaus, ook het SCP, krijgen vanaf half juni een vaste plek aan tafel bij die verschillende overleggen over de aanpak van de pandemie. In dit blok willen we die beide bespreken, de ACC en de MCC. Allereerst de ACC. Wat was uw rol binnen de ambtelijke commissie?

De heer **Putters**:

Een zetel aan tafel. Even vanuit de rol die je als planbureaudirecteur ook bij de onderraden hebt, zou je kunnen zeggen: duiding van de ontwikkelingen die er in de samenleving zijn, nu gerelateerd aan de covidcrisis, en waar mogelijk advies meegeven over hoe men daarmee om zou kunnen gaan. Dat was mijn rol. Dat deed ik mondeling. Ik meen overigens dat wij in de ACC eigenlijk altijd digitaal vergaderd hebben. Ik heb daar ook regelmatig een slide-presentatie gehouden met grafieken en cijfers over eenzaamheid en welbevinden. Eigenlijk deed ik daar wat ik later in de MCC ook deed. Dat was mijn rol bij de sg's.

De heer **Poortman**:

U zei dat u daar dingen presenteerde. Wat lag er precies bij die ACC op tafel? Dat bedoel ik met het oog op: moest u vooral reageren op dingen of werd van u een bepaalde inbreng verwacht die vervolgens bij andere stukken werd gevoegd?

De heer **Putters**:

Een beetje een mix. In mijn herinnering lagen er vaak maatregelen voor die we daar met elkaar nog van alle kanten belichtten, de sg's vanuit de verschillende departementen en ik vanuit het planbureau. Er waren zaken waar meer of minder rekening mee gehouden zou moeten worden. Dat was één categorie. Maatregelen werden als het ware getoetst en er werd gekeken: is dit voldoende voldragen voor een evenwichtige discussie in het kabinet? Maar ik heb ook verschillende keren ... Soms gaf ik het zelf aan, denk ik, zo van: zal ik een maatschappelijk beeld schetsen? En soms werd het gevraagd door Dick Schoof, die de ACC voorziet: goh, misschien moeten we even beginnen met het delen van het maatschappelijke beeld. Volgens mij heb ik dat ook verschillende keren op eigen initiatief aangeboden. Dat deed ik dus ook. Ehm, ja. Het was ook wel de plek waar je op dat moment ook de gelegenheid had om alles eens bij elkaar te leggen. Zo heb ik het persoonlijk ook ervaren. Wij zaten natuurlijk ook allemaal thuis. Nou ja, ik ging dan nog één keer per week fysiek naar de Rolzaal toe, maar dit was ook een moment om ons weer even af te vragen: waar staan we eigenlijk met z'n allen? Ik denk dat ik daar – dat hoop ik althans – een positieve rol heb kunnen spelen door de discussie soms te verbreden.

De heer **Poortman**:

Merkte u dat er draagvlak was voor wat u inbracht?

De heer **Putters**:

Ik heb bij de sg's altijd een open houding ervaren. Daarbij waren er natuurlijk dezelfde dilemma's als die in de MCC aan de orde waren, met gezondheidsbescherming aan de ene kant en zien hoe moeilijk ondernemers het hebben aan de andere kant. Ik ben me er altijd heel erg van bewust ... Dat ben ik altijd geweest, overigens ook in mijn huidige rol. Daarin probeer ik heel rolzuiver te zijn. De kennis en kunde die ik heb, deel ik namelijk in de breedte, maar de anderen hebben de afweging te maken. Ik kan daar hooguit ondersteunend aan zijn en aangeven: ik zie dit toch echt wel als prioritaire kwesties in de samenleving. Maar daar blijft het wel bij, zowel in de ACC als in de MCC. Ik heb altijd ervaren dat de sg's me die rol ook gegeven hebben en dat daar nooit discussie over was. Dat was dus een open houding.

De heer **Poortman**:

Bij het vorige onderwerp besprak u met mijn collega dat het type kennis dat u aanreikt, niet altijd direct te relateren is aan dit of dat besluit, maar dat er ook een proces is dat in de hoofden van mensen gaat zitten en dat misschien voor een andere mentaliteit zorgt. Mag ik dat zo zeggen? Zag u die ontwikkeling ook bijvoorbeeld in de ACC?

De heer **Putters**:

Ja. Misschien kan ik een voorbeeld geven om het heel concreet te maken. Dat maakt ook meteen duidelijk hoe je als kennisinstellingen probeert te opereren. Ik vertelde u al dat we in het begin een groot beroep op de literatuur moesten doen en op wat er eigenlijk in eerdere crisissen was gebeurd. Ik was me er heel goed van bewust dat ik aan tafel zat, maar dat bijvoorbeeld het Trimbos vele malen meer verstand heeft van de geestelijke gezondheid en de gezondheidszorg in Nederland dan ik. Daar had ik dus ook contact mee. Ik herinner mij dat ik ze een keer de vraag gesteld heb: hebben jullie informatie over de mentale gesteldheid van groepen in de samenleving, voorbeeld tijdens en na de grote economische crisis van de jaren tachtig van de vorige eeuw? En dat hadden ze. Dat is de waarde van sociaalwetenschappelijk onderzoek; dat wil ik hier wel zeggen. We hebben heel veel data ook wél. En wat zag ik? In die grafieken zie je heel duidelijk een na-ijleffect op sociaal en psychologisch gebied. Wat betekent dat? In de crisis, bijvoorbeeld in de economische crisis van de jaren tachtig, verloren ondernemers hun bedrijf. Mensen verloren hun baan. Dat doet iets met stress, mentaal welbevinden en je bijdrage aan de samenleving. En wat zag

je? Zo'n vier à vijf jaar na die crisis zag je de hulpvraag bij de ggz toenemen in de grafieken.

De heer **Poortman**:

Vijf jaar na die crisis?

De heer **Putters**:

Ja. En daar zag je ook bij doorkijken dat er nog steeds een verbinding met die crisis was. Alhoewel ik dat dus op dat moment niet kon bewijzen voor covid, was dat voor mij aanleiding om dat op de plekken waar ik zat te delen en te zeggen: het is heel waarschijnlijk dat zich nu een aantal langetermijneffecten voordoen; ik kan jullie namelijk niet iedere dag een cijfer over het psychisch welbevinden van mensen geven, maar ik kan wel de cyclus duiden die dat heeft. We hebben natuurlijk ook gezien dat rond mentaal welbevinden en long covid ... Het is overigens een ander inzicht dat er tijdens een crisis altijd nieuwe kwetsbare groepen ontstaan die je nog niet kende. Dat is dus geen verwijt, maar dat ontstaat en daar moet je oog voor hebben. In die lange termijn na de crisis zijn er dus een aantal effecten die we vanuit bestaande literatuur konden duiden, maar die we niet met zekerheid voor covid konden zeggen. Dat is een voorbeeldje waar ik in mijn herinnering ook gewoon een goede discussie over gehad heb met de sg's.

De heer **Poortman**:

U zit uiteindelijk aan beide tafels, de ACC en de MCC.

De heer **Putters**:

Ik denk overigens dat men het lastig vond om daar iets mee te doen. Dat is natuurlijk een ander element, want dit is ook een ... Kijk, de incubatietijd van die kennis is langer, maar ik zeg erbij dat het dus ook langer onder ons blijft, want de besmettingen zijn inmiddels weg, maar we zitten nog met de mentale problemen. Je moet meteen vanaf het begin – dan kom ik toch weer op die ene les – de langetermijneffecten een meer zichtbare plek geven in de structuur. Dat is belangrijk om aan de samenleving duidelijk te maken dat daar wel degelijk ... En er is dus wel over gesproken, want dat zou ik hier graag willen delen. Het was onderdeel van de discussie. Alleen, wat er precies mee gedaan wordt, blijft wat lastig te traceren. Ik denk dat je daar iets aan moet doen.

De heer **Poortman**:

Hoe bedoelt u dat? U zegt: het was onderdeel van de discussie. Stopt het dan ergens? Zag u het ergens niet meer terugkomen of stopte het gesprek?

De heer **Putters**:

Dit element van het mentale welbevinden ... Ik denk dat mede door de inzichten die we deelden en doordat er steeds meer bewustwording was dat dit speelde, zeker ook bij jongeren, het niet meer weg te denken is geweest uit de gesprekken, zowel bij de ACC als bij de MCC. Ook bij de MCC zijn er verschillende ministers geweest, niet alleen de ministers die als het ware in de voorhoede van de crisisbeheersing zaten maar ook andere ministers, die voortdurend over het onderwerp begonnen. Dat komt, denk ik, doordat we er steeds meer van wisten. Dus het heeft in de gesprekken een rol gespeeld.

De heer **Poortman**:

Wat zou je ermee kunnen doen wat betreft vooruitkijken? Die kennis is op dat moment lastig toe te passen. Ik denk hardop, maar zegt u dan tegen de politiek: reserveer geld, want dit en dit en dit komt eraan? Of zegt u: reserveer capaciteit of ruimte hiervoor of zorg hiervoor? Wat zou je ermee kunnen doen in zo'n crisis?

De heer **Putters**:

Ik denk dat het allereerst begint ... Er zijn een paar dingen. Dat heeft de dg covid en samenleving later natuurlijk ook gedaan: gewoon goed in kaart brengen wat je over die langetermijneffecten weet, zodat het gestructureerder in de besluitvorming kan komen. Daar heb je gewoon afspraken over nodig, of het nou in een goed protocol wordt vastgelegd ... Ik denk dat je de lange termijn in die afspraken een plek moet geven. Iets anders heel wezenlijks is dat zo'n crisis als deze voortdurend dilemma's veroorzaakt. Het is, denk ik, belangrijk dat er op een plek in de besluitvorming wordt nagedacht over hoe je de dilemma's en hoe je ermee bezig bent communiceert naar de samenleving. Het is namelijk een dilemma als je ziet dat het mentaal welbevinden onder jongeren afneemt, omdat ze niet meer naar de universiteit of naar school kunnen en je ook een risico voor de gezondheidsbescherming ziet. Dat is een levensgroot dilemma. Dat is geen zero-sum game. Hoezeer je het ook allemaal wil uitruilen tegen getallen van besmettingen en zieke jongeren: het leven is niet altijd een zero-sum game; het is allemaal belangrijk. Op het moment dat dat zo is, moet je de dilemma's die daaruit voortkomen gewoon zichtbaar maken en goed onderbouwen. De politiek moet dan gewoon gaan staan voor de keuze

die ze daarin maakt. Dat is niet altijd helemaal wetenschappelijk te onderbouwen. In the end komt er een politieke keuze om de hoek kijken. Ik denk zelf dat we moeten kijken hoe we dit proces, dus het bespreken van dilemma's, naar buiten brengen en dat we in ieder geval van hoe je een volgende crisis zou willen aanpakken ... Daar moeten we goed lessen uit trekken.

De heer **Poortman**:

Dus de vraag is hoe je dit type kennis vertaalt naar de besluitvorming van dat moment. Begrijp ik u dan goed dat u zegt: betrek het vooral in de afwegingen en laat zien welke afweging het is?

De heer **Putters**:

Excuus. Het bespreken van dilemma's is één. Het andere bestaat ook uit hele concrete dingen. Ik denk bijvoorbeeld dat het Nationaal Programma Onderwijs een van de voorbeelden is waarbij echt dilemma's gewogen zijn. Op dat moment is er echt geprioriteerd: we moeten nu een aantal dingen doen, om de leerachterstanden bij jongeren weg te nemen of te compenseren en om erover na te denken hoe we het onderwijs wel door kunnen laten gaan. Dat waren natuurlijk hele concrete maatregelen. Ik weet niet meer precies alle momenten in de crisis, maar ik noemde ook de mogelijkheden om te sporten, het thuis... Alleen al dat het niet voor ieder gezin ... Als je in een flat op driehoog woont, je beiden werkt maar thuis moet werken, je drie of vier kinderen hebt die alle vier thuisonderwijs moeten krijgen ... Ik hoef het u allemaal niet te vertellen, want als je kinderen hebt, heb je het allemaal meegemaakt. Het lukt niet bij iedereen. Als je dan de kennis die we hadden over wat het voor de thuisdynamiek betekent, kunt inzetten om heel gericht te zeggen: geef ook lokaal bestuur de ruimte en ga heel goed nadenken over effectief thuisonderwijs of dat er toch dagen, momenten, kunnen zijn waarop kinderen op school wel veilig onderwijs kunnen krijgen ... Dat werd op een gegeven moment allemaal onderdeel van de discussie. Dus dat element zit er natuurlijk wel in.

De heer **Poortman**:

Lukte het u en andere planbureaus op dat moment al om, naast de kennis die u aanreikte, ook dat handelingsperspectief aan te reiken?

De heer **Putters**:

Ik schetste u al: het type kennis dat wij hadden, gaat heel vaak over het langetermijnhandelingsperspectief. Ik vind dat die lange termijn in zo'n crisis

veel duidelijker een plek moet hebben. Dus ja, had dat meer gekund? Ik denk ja, maar ik denk ook dat we in ieder geval in de wegingen altijd alle ruimte hebben gehad om het mee te laten wegen.

De heer **Poortman**:

Lukte het de planbureaus dan ...

De heer **Putters**:

Misschien nog één punt, en dat raakt wel aan wat ik net zei. Je bent als planbureau natuurlijk ook voortdurend de stand van het land met het kabinet aan het delen. Dat is natuurlijk ook een heel belangrijke rol van alle drie de planbureaus. Dat betekent dat je wilt dat men niet kan zeggen dat dát niet geschetst is, dat de context waarin alles plaatsvindt niet geschetst is. Dat leent zich niet altijd voor "doe dit, doe dat". Daar ben ik ook eerlijk in. Maar naarmate de crisis vorderde, hebben wij ook wel degelijk ... Als ik een voorbeeld mag geven rond de scholensluiting: dat moesten wij eerst doen op basis van gegevens uit de literatuur. Toen hebben we al gezegd: we weten dat er leerachterstanden kunnen ontstaan; we weten dat fysiek contact tussen leerkrachten en kinderen cruciaal is voor het carrièrepad van kinderen op school. Later in de crisis hadden we ook eigen onderzoeksdata die lieten zien dat die achterstanden ontstonden, dat er thuis problemen ontstonden door het thuisonderwijs. Toen konden wij ook gerichter handelingsperspectief ... Als wetenschappelijk instituut kun je het niet op je onderbuikgevoel doen. Je moest alles kunnen verantwoorden. Toen wij die nieuwe data hadden, hebben we ook gerichter gezegd: maak meer werk van bijvoorbeeld dagen op school, veilig thuisonderwijs. Dat vind je ook in de brieven terug. Daar hebben we ook concretere maatregelen en handelingsperspectief kunnen bieden.

De heer **Poortman**:

En lukte het planbureaus om op dat moment in te spelen op de vragen van het kabinet, qua type werkwijze die planbureaus gewend zijn en de vragen die nu op u afkwamen?

De heer **Putters**:

Nou, dat was soms best lastig. Aan het begin van het gesprek vroeg u mij dat ook. In ben ongelofelijk trots ... Ik zat het natuurlijk deze zomer allemaal voor te bereiden en ik heb echt op mijn bureau zo'n stapel onderzoekstudies, beleidssignalen, brieven aan het kabinet van het SCP, en dat maakt je toch heel trots op de medewerkers van die tijd, die dat ook allemaal thuis in

beperkingen deden. Dus ik durf de stelling wel aan dat het het Sociaal en Cultureel Planbureau gelukt is om heel veel kennis te delen. Ik denk dat de andere twee planbureaus op veel gerichtere momenten ... Dat had ook te maken met de aard van hun type kennis, die op bepaalde momenten urgenter en nodiger was. Wij hebben daar een wat andere rol in gespeeld dan de andere twee planbureaus. Dus we hebben de kennis in ieder geval op tafel gelegd en volgens mij zijn we daarin geslaagd. Wordt er dan altijd voldoende gedaan? Kijk, dat is ook een beetje een fact of life voor een adviseur. Dat heeft niet zo veel met de crisis te maken, maar je adviseert vanuit jouw perspectief op de samenleving het kabinet. Ja, natuurlijk ga je weleens een vergadering uit en denk je: verdorie, ik zie dit ook gebeuren, maar zij nemen de beslissingen en ik heb het in ieder geval geprobeerd zo goed mogelijk te delen.

De heer **Poortman**:

Ik ga terug naar de ambtelijke commissie en de ministeriële commissie waar we dit blokje mee begonnen. We hebben het gehad over die ACC. U zat op een gegeven moment bij beide aan tafel. Hoe verhiel die ACC zich in uw optiek tot de MCC?

De heer **Putters**:

Ja. Nou, even weer in feite in het normale patroon van onderraden en ambtelijke voorportalen: in de ACC was een belangrijke voorbereidende stap naar de besluitvorming in de MCC. Ik vermoed dat ze in die tussentijd, voordat dan de MCC plaatsvond, natuurlijk hun ministers spraken en schreven. Dan vinden er ook weer dingen plaats die niet in mijn blikveld zitten, maar de bevindingen die daar besproken worden, bespreek je natuurlijk met je minister als die naar de MCC toe gaat. Ik weet niet of dat vanaf het begin geweest is, maar vanaf een bepaald moment lag er een beknopt verslag van de ACC bij de MCC, bij de stukken, zodat een verslag ook breed bij de ministers gedeeld kon worden. In formele zin is dat wat er volgens mij gebeurde. Daarbij vond een deel natuurlijk buiten mijn blikveld plaats, omdat ik niet bij die gesprekken met de individuele ministers was.

De heer **Poortman**:

U noemt wel wat er dan bij de MCC op tafel kwam. Zag u ook dat de informatie die bij de ACC besproken werd, ook bespro..., dat diezelfde informatie een logisch vervolg gegeven werd binnen de MCC?

De heer **Putters**:

U maakt het woordje "bespro...", besproken niet af, maar ja, het lag op tafel. Ministers hebben daar kennis van genomen. Ik herkende ook elementen vanuit de ACC-besprekingen in die MCC-vergadering. Dat is wel logisch. Je herkent dat, als het om de economische zaken en de ondernemers gaat en daar werd in de ACC over gesproken; dan kwam natuurlijk de minister van Economische Zaken ook met een aantal belangrijke aandachtspunten voor de ondernemers. Dat herkende ik. Heel direct is het ACC-verslag niet zo vaak aan de orde geweest in de besprekingen waar ik bij was.

De heer **Poortman**:

Miste u daardoor soms in de MCC informatie die misschien vanuit de ACC waardevol was geweest om wel te bespreken binnen de MCC?

De heer **Putters**:

Dit raakt aan een les of een overweging die ik mee zou willen geven. Dus in de structuur is het volgens mij volkomen helder wat er gebeurd is. Natuurlijk had er meer over zo'n verslag gesproken kunnen worden. Er lag nogal veel op tafel. Maar hier zit ook een structuurvraag. Kijk, mijn vraag is ook de volgende. Als we straks bij de uitbraak van een pandemie een OMT-advies op tafel hebben liggen en een MIT-advies op tafel hebben liggen: en dan? Daar heb ik dus in feite dichtbij gezeten. Wat er dan nodig is – en daar hebben we ook een professionele ambtenarij voor – is dat je ook goed kijkt naar welke politieke dilemma's daaruit voortkomen, wat hier belangrijk is, wat op langere termijn belangrijk is. Natuurlijk: die adviezen gaan openbaar en integraal naar de ministers en naar iedereen, naar het parlement, maar ik denk dat in een voorkomend geval misschien de ambtelijke top een iets stevigere plek zou kunnen hebben of ruimte zou kunnen krijgen in de structuur, om vervolgens die adviezen te voorzien – dat werd natuurlijk wel gedaan maar ik denk dat het goed zou zijn om dat een zichtbaardere plek te geven – van wat volgens de ambtenarij de dilemma's zijn die daar dan uit naar voren komen.

De heer **Poortman**:

U heeft het over de structuur ...

De heer **Putters**:

Ik zeg niet dat dat niet gedaan is. Ik zei al: ik heb niet gezien wat met individuele ministers besproken is ...

De heer **Poortman**:

Uw les is helder.

De heer **Putters**:

Maar ik denk dat, ook in een nieuwe situatie, je er niet bent met alleen maar twee adviezen op tafel.

De heer **Poortman**:

Nee. Dat is invoelbaar. U heeft het over de structuur. Op meerdere momenten is de verhouding tussen het Catshuis en de besluitvorming aan de orde geweest. Daar had u het net ook met mijn collega over. Ik moest daar ineens aan denken, omdat bijvoorbeeld de heer Roscam Abbing zei "in negen van de tien gevallen is de richting van besluiten wel helder". De heer Grapperhaus zei "acht van de tien gevallen stonden wel in de steigers na het Catshuis". Merkte u dat dat de discussie en de besluitvorming heel erg stuurde? U kwam vaak op een later moment in die cyclus aan de orde. Merkte u dat dingen dan al vaststonden of had u ook echt nog ruimte om beleid te beïnvloeden en te bewegen?

De heer **Putters**:

Ehm ... Uiteraard zijn dingen – ik zou bijna zeggen "gelukkig" – wel voorbereid. Dus ja, dat alles niet helemaal open is, dat is eigenlijk ook buiten crisistijd natuurlijk wel het geval, omdat je met elkaar een beslissing moet nemen. Dus of er dan nog ruimte was: soms wel en soms wat minder. Ook dit hangt in mijn beleving weer samen met de fase waar een crisis in zit. Ook daar zit een belangrijke les in, dat wij ons moeten voorbereiden dat een uitbraakfase een andere dynamiek kent dan bijvoorbeeld een stabilisatiefase van een crisis. Daar kun je dus – daar hebben we het net over gehad – kennis anders wegen. Dat moet je van tevoren met elkaar afspreken, maar dat geldt ook voor hoe de besluitvorming in de ministerraad kan plaatsvinden. Het hangt dus wel samen met de fase waarin een crisis zit en de urgentie van in dit geval de gezondheidsbescherming. Dat is in mijn beleving wisselend geweest. Werd het voorbereid? Ja. Was er ruimte? Er is echt wel altijd nog een discussie geweest onder ministers. Er is ook nog weleens wat aangepast, maar in het oog van de crisis was dat soms ook minimaal.

De heer **Poortman**:

Als het gaat over de discussies – inmiddels zit ik bij de MCC – over de stukken en de besluiten, ben ik benieuwd naar de ontvankelijkheid. Ik

refereer dan graag aan een app tussen u en de plaatsvervangend directeur van het SCP – ik zal de naam even laten – waarin u aangeeft dat er wordt geshopt. "Minister De Jonge en de NCTV shoppen uit de adviezen van het SCP omdat zij bang zijn voor ondermijning van de crisisaanpak." Hoe ziet u dat in het licht van de ontvankelijkheid voor uw input?

De heer **Putters**:

Ja. Allereerst is dit inderdaad een appje met mijn collega in de directie van het SCP. U kunt zich voorstellen, misschien ook op basis van alle gesprekken die u gevoerd hebt, dat je natuurlijk ook weleens zo'n vergadering uit gaat met enige frustratie. Dan denk je: verdorie! Kijk, mijn taak was om die maatschappelijke dynamiek in te brengen. De taak van de ministers was om alles tegenover elkaar te wegen. Dus vanuit mijn rol vond ik soms dat er wel meer mee gedaan kon worden. Dus ja, ik hoop dat u begrijpt dat dat soms enige frustratie met zich meebracht en dat ik dat ... Ik hoop ook dat u dat hebt, dat u dan een collega naast u hebt waar je even stoom kunt afblazen of waar je even op af kunt reageren. Ik kan u verzekeren dat ik ook op dit moment heel blij ben dat ik in mijn rol bij de SER zo iemand naast mij heb staan. Dus af en toe moet je dit doen. Maar, en dan kom ik op de ...

De heer **Poortman**:

Ik vind uw bericht op geen enkele manier ongepast, geef ik u mee.

De heer **Putters**:

Nee, maar ik wil toch even toelichten dat het ook een soort dynamiek is waar ik in zat. Ook ik moest mijn rol in die crisistijd doen. Maar, ik zei daarnet al: deels is het een fact of life voor een adviseur. Natuurlijk kwamen sommige dingen, die vooral over de langetermijneffecten gingen, op dat moment niet altijd uit in termen van "we moeten mórgen een beslissing nemen". Dus ja, het is belangrijk om het mentale welbevinden van jongeren of de eenzaamheid van ouderen serieus te nemen, maar we moeten nu dit. Ik schetste u daarnet al: ik denk dus dat je dat in de structuur een plek moet geven, zodat dat ordentelijk en nog wat meer dan nu gebeurd is, een plek kan hebben in de besluitvorming. Maar ik heb er zeker in die fase van uitbraak ook begrip voor kunnen hebben dat de bewindslieden vooral bezig waren met slachtoffers voorkomen. Maar het klopt, ja, ik zei het al: ik zat niet op de stoel van de besluitvormer. Ik heb het stevig ingebracht en ja, soms wordt het een overgenomen en het ander niet.

De heer **Poortman**:

Wij onderzoeken in onze commissie juist de dynamiek rondom de besluitvorming. We willen dan ook proberen te onderzoeken hoe die verschillende adviezen werden gewogen. Waar is de gezondheidscrisis? U duidt het als meervoudige crisis. Hoe verhoudt zich dat tot de besluiten die genomen werden? In de stukken komen we tegen dat dan bijvoorbeeld de minister van VWS ook al boos en geïrriteerd reageert op andere perspectieven dan het gezondheidsperspectief, laat ik het wat algemeen formuleren. Ik denk dat het ook met het oog op de toekomst belangrijk is dat we onderzoeken hoe we die ontvankelijkheid voor die perspectieven kunnen borgen. Heeft u op enig moment gemerkt dat die ontvankelijkheid er wel was of merkte u juist dat de ontvankelijkheid voor die brede afweging er op dat moment niet was?

De heer **Putters**:

Ik denk dat die ontvankelijkheid er wel was. Ik denk dat het handelingsperspectief niet altijd ervaren of gezien werd, en dat is echt iets waarop ik denk dat een Maatschappelijk Impact Team zich heel goed moet voorbereiden, zodat je bij een volgende crisis die handelingsperspectieven gericht kunt voorschotelen. Ik denk dus dat er wel ontvankelijkheid was, dat het ook altijd onderdeel van de discussie was, maar dat het ook een zoektocht naar handelingsperspectieven was.

De heer **Poortman**:

Precies. U brengt het in verband met de handelingsperspectieven. Dat zou ook met het oog op de toekomst een les zijn.

De heer **Putters**:

Ja, dat vind ik wel, en dan op twee elementen, probeer ik steeds maar te zeggen: de kennisinfrastructuur, die niet voldoende op orde was – en is, wat mij betreft. En dus de besluitvormingsstructuur, want daar gaat een crisisbesluitvorming zich wel naar zetten, naar de afspraken die je daar eigenlijk voor de crisis over maakt.

De heer **Poortman**:

Helder, dank. Ik heb op dit onderwerp geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog één aanvulling. Aan het begin van het verhoor zei u dat de maatregelen en de communicatie over die maatregelen duidelijk moeten zijn. Hoe keek u naar de communicatie die de bewindspersonen naar buiten toe deden, bijvoorbeeld tijdens de persconferenties?

De heer **Putters**:

Wij hebben de hele crisis, vanaf het moment dat ik in het Catshuis zat in april 2020, tot aan de laatste adviesbrieven die we aan de NCTV stuurden, steeds gehamerd op transparantie, duidelijke communicatie, en het wisselen van argumenten. Dat hebben we ook bewust gedaan, omdat ik denk dat het soms voor mensen lastig te volgen was waarom nu wel en morgen niet, of zoveel mensen hier en zoveel mensen daar. Dat waren natuurlijk de afwegingen. Het is ook ongelooflijk lastig om het allemaal heel helder te communiceren, maar ik denk wel dat je, ook gericht op groepen, hè ... Ik heb bijvoorbeeld al een paar keer gezegd dat er grote groepsverschillen in onze samenleving zijn. Dat geldt dus ook voor communicatie. Ik denk dat je daar bij een crisis heel veel aandacht aan moet besteden. Wij hebben overigens ook wel een paar keer bijvoorbeeld met de woordvoerders of de communicatiemensen van de verschillende departementen gezeten, om ze toch iets meer mee te geven van onze kennis over en inzichten in die verschillen tussen jong, oud, mensen met een beperking, ondernemers. Wij hebben dus ook geprobeerd om daar een bijdrage aan te leveren, maar ja ...

Mevrouw **Lammers**:

Vond u dat ... U zegt "verschillende groepen". Vond u dat die groepen ... dat er voldoende aandacht was om die groepen naast elkaar te houden en niet tegenover elkaar?

De heer **Putters**:

Ehm ...

Mevrouw **Lammers**:

Dat het niet polariserend werkte? Dat is eigenlijk mijn vraag.

De heer **Putters**:

Dat zijn inderdaad een paar dingen. Allereerst ... Ja, als ik even naar de hele crisis kijk en naar de mensen met wie ik om de tafel heb gezeten, dan wil ik hier wel zeggen dat ik altijd het gevoel heb gehad en de ervaring dat iedereen bezig was om de samenleving bij elkaar te houden en door iets heel

moeilijks te loodsen. Dat is één. Twee. Om een voorbeeldje te geven, grijp ik toch maar weer terug op hoe wij als wetenschappelijk instituut werkten. Wij wisten uit de literatuur dat iedere crisis ook met stigmatisering te maken krijgt, en dat groepen de schuld krijgen van de crisis. Dat heb ik vanaf het begin in het Catshuis ingebracht, en in ons onderzoek zagen we dat ook terugkomen. U herinnert het zich ongetwijfeld. In de eerste fase van de crisis werden Aziatische mensen in ons land op straat uitgescholden, omdat het virus uit China kwam. Die hebben zich heel ongemakkelijk gevoeld op straat. Later in de crisis kwamen de jongeren van vakantie terug, het was weer wat opener, en toen brak het virus weer uit en kregen jongeren meer de schuld en hebben zij zich in de hoek gezet gevoeld. Weer later in de crisis, toen de vaccinaties beschikbaar kwamen, waren er mensen die zich niet wilden laten vaccineren en toen werden die in een moeilijk daglicht geplaatst. Niet per se door de politiek, maar soms ook in media, door gesprekken.

Wij hebben er vanaf dag één op gewezen: let daarop, voorkom stigmatisering. Om een voorbeeldje van die vaccinatiecampagne te geven, waar u hier ook met verschillende mensen over gesproken hebt: daar deden wij onderzoek naar. Ik kon dus op een gegeven moment inbrengen: mensen die zich niet laten vaccineren, dat is a niet alleen maar een groep vanwege geloofsovertuiging, dat is b niet alleen maar een groep die het niet wil omdat die er niet in gelooft of denkt dat het een complot is. Het is bijvoorbeeld ook de groep zwangere vrouwen, die onzeker waren of die vaccinatie effect op hun zwangerschap zou hebben. Uit die variëteit van groepen die behoorden tot hen die niet willen vaccineren, kon je dus groepsverschillen halen – en dan ben ik eigenlijk bij mijn antwoord – waar je vervolgens iets mee zou kunnen doen in de richting van die groepen. Die laatste is natuurlijk het makkelijkst, dat je zegt: nou, kunnen we aan de groep vrouwen die zwanger zijn, betere en overtuigende informatie geven, en hebben we er bewijs voor dat het vaccin daar geen effect op heeft? Wij hebben dus geprobeerd om op die manier met kennis stigmatisering te voorkomen.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe vindt u dat de kabinetsleden dat hebben gedaan?

De heer **Putters**:

Dat is gewoon niet altijd gelukt. Dat is niet alleen kabinetsleden te verwijten, denk ik. Dat is soms ook hoe er in de media en breder over deze groepen gesproken werd. Maar ik heb wel ervaren, bijvoorbeeld bij persconferenties, dat ... Kijk, ik snap dat de minister van Volksgezondheid, de voormalig

minister, hier gezegd heeft, en dat begrijp ik: ga je dan ... Het is logisch dat je als minister van VWS mensen oproept om zich te laten vaccineren, omdat dat de uitweg is uit deze ellende. Dat deel begrijp ik. Maar ik denk dat je ook recht moet doen aan die andere groepen en ze eigenlijk moet zien te overtuigen, vanuit hun zorg. Ik denk dat hij dat geprobeerd heeft, maar ik denk ook dat dat soms weinig expliciet is geworden voor heel veel mensen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel.

De **voorzitter**:

Meneer Putters, u heeft al veel gedeeld met de commissie. U gaf ook aan de hele zomer te hebben gestudeerd, maar we hopen wel dat u nog iets aan uw zomer heeft gehad. Ik stel voor dat we even gaan pauzeren voor vijftien minuten. Ik verzoek de bode om de heer Putters naar buiten te geleiden.

(De heer Putters wordt naar buiten geleid door de bode.)

De vergadering wordt van 11.31 uur tot 11.46 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de Parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandsverlener naar binnen te geleiden.

(De heer Putters wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Meneer Putters, welkom terug. We vervolgen het openbaar verhoor. Voor het volgende onderwerp geef ik graag collega Lammers het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel, voorzitter. Meneer Putters, u had het voor de pauze al even over de ACC en de MCC. Daar zou ik graag met u over door willen spreken. Begin 2021 krijgt u de vraag om voor de MCC, de Ministeriële Commissie Covid-19, van dinsdag 12 januari 2021 advies te geven over de maatschappelijke en economische effecten bij mogelijke coronamaatregelen. Wat vond u eigenlijk van de timing van dit verzoek, bijna een jaar nadat de pandemie begon?

De heer **Putters**:

Ehm ... Ik kan mij niet voorstellen ... Dat is in ieder geval niet de eerste keer geweest dat we advies gaven en onderzoek deelden. Ik heb die datum even niet heel scherp voor ogen nu. Wat het precieze moment ... Of ik dat apart vond ... Nou, kijk, ik denk dat ik het, in het licht van alles wat er speelde op dat moment, in ieder geval nu, met terugwerkende kracht, verstandig zou vinden dat ze me dat gevraagd hebben.

Mevrouw **Lammers**:

Maar was dat wel de eerste keer dat aan u advies gevraagd werd?

De heer **Putters**:

Misschien bedoelt u ... Er is natuurlijk een volgordelijkheid in wat het SCP heeft ingebracht en er is inderdaad een moment gekomen ... Ik schetste u voor de pauze dat wij onze studies en signaleringen uitbrachten. Dat deden we in hoge mate op eigen initiatief. Vervolgens kregen we een agendapunt in die MCC, want eerst nam ik deel, maar een tijdje later had je de volgorde in de vergadering: epidemiologisch beeld, waar de heer Van Dissel een presentatie van gaf, en maatschappelijk beeld waar ik dat deed of een van mijn collega-planbureaudirecteuren. En inderdaad, in die tijdvolgorde is er vervolgens ook met de NCTV een afspraak gemaakt. Daar kwam het verzoek vandaan: zijn jullie ook in staat om op de losse maatregelenpakketten te adviseren? Daar heb ik toen contact over gehad met de heer Aalbersberg en toen heb ik eigenlijk gezegd wat ik voor de pauze zei, namelijk: daar gaan wij ons uiterste best voor doen met de kennis die wij hebben, om zo verantwoord mogelijk bij alle maatregelen aan te geven wat wij denken dat nodig is. Het zou zomaar kunnen dat de datum die u noemt, een van de eerste keren is geweest dat wij die adviezen gaven, in briefadviezen.

Mevrouw **Lammers**:

Wat vond u er dan van dat dat niet eerder was gebeurd?

De heer **Putters**:

In mijn herinnering had dat ook te maken met een soort volgende stap die gemaakt werd richting uitvoeringstoets, het bij elkaar brengen van allerlei beschikbare invalshoeken en informatie. Wat ik mij herinner, is dat men een manier zocht om dat allemaal bij elkaar te brengen en de vraag van de NCTV was dus of het SCP daar ook aan mee kon doen. Daar heb ik toen volmondig ja op gezegd.

Mevrouw **Lammers**:

Wij zien namelijk dat u op 4 januari aan de plaatsvervangend directeur van het SCP het volgende schreef. "Bijzondere wending: wij worden gevraagd om naast het OMT-advies ook een gedrags- en maatschappelijk en economisch advies bij een mogelijk palet maatregelen 12 januari te geven. Nog niet eerder gebeurd." Waarom was dat dan een bijzondere wending? Weet u dat nog?

De heer **Putters**:

Nou, waarom het bijzonder was, weet ik niet, maar ik was er wel blij mee, blijkbaar. Dat heeft er natuurlijk alles mee te maken dat wij in die hele periode daarvoor al zo veel kennis deelden over groepen in de samenleving, over kwesties waar ondernemers en mensen tegenaan liepen, en dat die met deze stap in de besluitvorming, namelijk die uitvoeringstoetsen, ook een verankerde plek kreeg in de totaalafweging. Ik herinner me uiteraard niet meer precies die appwisseling met mijn collega, maar ik vermoed dat ik bedoeld heb dat ik er blij mee was dat deze kennis nu dan ook direct, naast al die andere kennis door de NCTV, een plek in de stukken kreeg. Het was dus niet meer alleen maar een los stuk van mij – dat bleef ik ook doen – maar als je terugkijkt, zie je in die uitvoeringstoetsen bij al die maatregelenpakketten ook een blok met de kernpunten van het SCP. Dat moet de bedoeling geweest zijn van mijn opmerking.

Mevrouw **Lammers**:

Maakte dat volgens u nog verschil voor de weging?

De heer **Putters**:

Het doet er natuurlijk altijd toe hoe je informatie ontsluit en hoe die in de besluitvorming komt. Dat doet er dus zeker toe. Het feit dat je als het ware – nou, het was geen dashboard, maar je zou het ermee kunnen vergelijken – een handzaam overzicht bij al die maatregelenpakketten had voor zowel de ACC als de MCC om te zien wat er allemaal speelt, maakt wel verschil, want daarmee ligt het gewoon naast elkaar op tafel. Dan is het niet alleen een presentatie die ik geef, maar het totaalbeeld voor de ministers dat ook voorbijkomt. Dat heeft dus zeker betekenis, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Wat vond u er van dat dat niet eerder is gedaan, als het dan dus een andere betekenis heeft?

De heer **Putters**:

Ik weet niet meer wat ik daarvan vond, behalve dan dat ik me zo kan indenken dat ik dit een hele goed stap vond. Het zou kunnen betekenen dat ik inderdaad gedacht heb: hadden we dit maar eerder gedaan. Kijk, ik schetste u voor de pauze al dat het ook voortdurend een zoektocht is geweest, zowel aan de kant van de kennis als aan de kant van de besluitvorming, naar hoe de volgende stappen gezet moesten worden, ook in de richting van het openen van de samenleving. Dan moet je namelijk dingen weer anders gaan wegen en speelt andere kennis een rol. Ook daar heeft het dus mee te maken. Ik denk dat ik het op dat moment, gezien de fase waar we in zaten, heel verstandig vond dat dit deze plek kreeg.

Mevrouw **Lammers**:

Dat is duidelijk. Wat bracht u dan in over de effecten zoals onbehagen en wantrouwen in de maatschappij?

De heer **Putters**:

Dan val je dus terug op de vele studies die het SCP al had lopen en in de coronatijd maakte. Ik kan talloze voorbeelden geven, maar als u het heeft over vertrouwen en polarisatie: ik noemde voor de pauze al het Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Die hebben we ook vaak op coronakwesties gericht: het vaccineren, de verpleeghuizen, de scholen. Dan deelde ik dus letterlijk de cijfers van het percentage Nederlanders die voor of tegen een bepaalde maatregel waren of die bang waren voor een verdere uitbraak. Dat was het type informatie. Ik bracht stigmatisering in, die ik voor de pauze noemde. Dat was het type gegevens op dat onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:

Het kabinet voerde in januari 2021 de avondklok in. Ging uw advies ook over de avondklok?

De heer **Putters**:

Wel in algemene zin, als wij gingen vragen hoe mensen tegen het coronabeleid aankeken. We hadden ook de input van de Gedragsunit van het RIVM, dus die konden we soms ook gebruiken. Maar als het om de avondklok gaat ... Kijk, je moet ook je expertise kennen. Daar hebben wij minder op geadviseerd. Ik heb daar wel iets op meegegeven.

Mevrouw **Lammers**:

Wat was dat?

De heer **Putters**:

Dat waren een paar dingen. Het punt dat ik voor de pauze maakte, is dat het geen zero-sum game is. Je kunt het grondrecht op gezondheidsbescherming of zorg dus eigenlijk niet zo goed tegenover het grondrecht op vrije beweging in de samenleving stellen. Bij dit type afwegingen is het cruciaal om een heldere communicatie, een duidelijke argumentatie en de politieke weging te delen met de samenleving. Daar heb ik op gewezen in onze adviezen. Het tweede is dat wij aangaven dat het zo zwaar is dat je aan de ene kant de rol van het parlement hebt, maar dat je je ook naar de samenleving toe moet realiseren dat dit lang kan doorwerken. Het beeld dat mensen hebben van een overheid die direct ingrijpt in de bewegingsruimte gaat langere tijd doorwerken in hoe het vertrouwen van mensen in de overheid zich ontwikkelt. Wij vonden – daar hebben we ons in mijn herinnering wel positief over uitgelaten – de tijdelijkheid van sommige maatregelen dus heel belangrijk, dat het parlement opnieuw een weging zou kunnen maken en dat je opnieuw zou kunnen zeggen wat de situatie in de samenleving is. Dit was namelijk echt iets heel ingrijpends, waarvan wij ook zagen dat het doorwerkt. Dat weet je natuurlijk ook wel als je jarenlang de verhouding tussen overheid en burger onderzoekt. Maar ik was niet deskundig op het gebied van de avondklok en de potentiële effecten op het aantal besmettingen.

Mevrouw **Lammers**:

Vindt u dat het kabinet uw advies goed heeft opgevolgd?

De heer **Putters**:

In ieder geval moest de avondklok natuurlijk steeds opnieuw worden ingesteld. Ja, ik schetste u daarnet dat wij binnen het SCP wel vaak tegen elkaar hebben gezegd: we zouden op die dilemma's een helderdere communicatie willen zien. De afweging die de politici hier met elkaar moesten maken was namelijk ontzettend ingewikkeld. Dan weet je ook dat je allerlei geluiden krijgt van mensen die het niet met je eens zijn, maar het is cruciaal om de samenleving echt goed mee te nemen in hoe je met die dilemma's wilt omgaan en dat ook bij voortduring te blijven doen. We weten allemaal dat dingen op het gebied van communicatie altijd beter kunnen. Dat vonden wij op dat moment ook.

Mevrouw **Lammers**:

Vond u dat het kabinet ontvankelijk was voor de sociaal-maatschappelijke adviezen?

De heer **Putters**:

Ja. Ik heb aan tafel altijd ervaren dat er geluisterd werd en dat het vanaf het begin belangrijk gevonden werd om het te weten. Ik heb al eerder gezegd dat het in de uitbraakfase van de crisis natuurlijk nog echt primair een gezondheidscrisis was waarbij het alle hens aan dek was. Toen was het dus echt vooral ontvankelijkheid in termen van luisteren. Het werd onderdeel van de agenda. Het stond er eerst niet op, dus ik denk dat het feit dat het maatschappelijke beeld op de agenda van de MCC kwam een belangrijk teken was waar we ons als planbureaus voor ingezet hadden. Daar waren we dus blij mee. Als verderop in die crisis de weging tussen gezondheid en andere waarden en belangen anders gemaakt kon worden, merkte je dat die ontvankelijkheid nog groter was. Ik moet daar nog wel bij zeggen dat je ook zag ... Ik kon dingen inbrengen, bijvoorbeeld over leerlingen. Natuurlijk zitten de ministers van Onderwijs dan ook met gespitste oren. Datzelfde gold als het ging over zorg of over transport en mobiliteit. Ik heb dus ook altijd ontvankelijkheid ervaren bij de ministers die daar directer verantwoordelijk voor waren, die het dan soms ook weer een rol lieten spelen in hun eigen argumentaties. Maar soms – daar hebben we het voor de pauze al over gehad – is daadwerkelijk de vraag: welke maatregelen zijn dan aangepast? Dat is niet een-op-een zomaar aan te geven. Ik heb er voor de pauze een paar genoemd waarvan ik denk dat die direct invloed hebben gehad, zoals het Programma Onderwijs en een aantal maatregelen richting de jeugd. We hebben bijvoorbeeld ook heel veel aandacht gevraagd voor mantelzorgers, en uiteindelijk is daar in de context van verpleeghuizen ook meer aandacht voor gekomen. Er zijn zo dus een aantal zaken die ook meer in de discussie kwamen.

Mevrouw **Lammers**:

We hebben het in andere verhoren met getuigen ook gehad over tunneldenken. Vond u dat er op enig moment sprake was van tunneldenken?

De heer **Putters**:

Ja. Als je ... Dat vind ik overigens wel vaker, haha. Het is dus niet uniek dat ik dit over een crisis zeg. Ehm ... Kijk, hoe langer je in een crisis zit, hoe belangrijker het wordt dat je verschillende perspectieven met elkaar bespreekt en die de ruimte geeft om tunneldenken te voorkomen. Soms heb ik wel dat gevoel gehad, op momenten dat ik dacht: nu zou je eigenlijk, ten opzichte van de gezondheidsbescherming, andere zaken nog wat nadrukkelijker voor het voetlicht moeten brengen. Ik zei u ook: het hangt sterk samen met de fase waarin die crisis zat en de fase waarin die

gezondheidsbescherming ook absolute prioriteit was. Daar hangt het dus wel mee samen. Je kunt dus niet zomaar zeggen: het kreeg geen ruimte.

Mevrouw **Lammers**:

We zien een bericht dat u aan de plaatsvervangend directeur van het SCP stuurt: "Ik meen te observeren dat de moedeloosheid en emoties in het kabinet enorm versneld toenemen. Het leidt ertoe dat het OMT-advies geen advies meer is, maar een strohalm." Kunt u eens nader toelichten wat u bedoelt met "strohalm".

De heer **Putters**:

Ook dit is natuurlijk weer zo een die ik na zo'n vergadering aan mijn collega terugkoppel. Dat is ook menselijk en even stoom afblazen. Maar even naar de inhoud: ik weet niet meer welk moment dit was.

Mevrouw **Lammers**:

Dit was ook 12 januari.

De heer **Putters**:

In '21?

Mevrouw **Lammers**:

Ja.

De heer **Putters**:

Dat was natuurlijk ook een moment. We hadden al heel veel achter de rug. We wilden allemaal natuurlijk ... Je wil niet weer naar een lockdown of naar ... Dus dat daar ook emoties omheen zitten bij mij, bij bewindslieden en dat je ziet dat je ook graag meer ruimte in de samenleving zou willen krijgen ... Dat is de context waarin dit gebeurt. Ik weet niet meer precies wat mijn aanleiding was om het over die emoties te hebben, maar zo moet je dat zien. De zorg die daaronder lag, was dat je juist op dat soort momenten op moet passen voor tunneldenken. De emoties mogen een plek hebben, moeten een plek hebben – ik ben eigenlijk heel erg blij als ministers, politici, hun emotie tonen – maar vervolgens is er extra alertheid bij: hoe zorgen we ervoor dat we die weging op een goede manier maken. Ik denk dat dit naar mijn collega en de directie ook een uiting was van: oké, hoe gaan wij de komende weken ervoor zorgen dat we naast het OMT-advies de inzichten die wij hebben echt stevig in de besluitvorming brengen? Ik denk dat u het zo moet lezen.

Mevrouw **Lammers**:

U had dus de zorg dat het OMT-advies eigenlijk als leidend ... Mag ik het zo zeggen?

De heer **Putters**:

Dat was het in veel gevallen. Kijk, ik zei u al dat er ook beleidsmutatie was – zo noem ik dat maar even – namelijk dat het bij de start een gezondheidscrisis was, met een OMT-advies, maar dat het zich langzaam uitbreidde naar een economische crisis, naar een maatschappelijke crisis en naar een leefomgevingscrisis. Dat waren de drie domeinen waar wij als planbureaus inzichten over hadden, dus hebben wij vanuit die drie ... Die crisis werd meervoudiger en wij hebben wij bij het kabinet aangegeven: blijf meervoudig en vanuit meer perspectieven dan alleen vanuit de gezondheidsbescherming naar die crisis kijken, want er speelt zo veel meer in het leven van mensen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, duidelijk.

De heer **Putters**:

Maar het is de politiek die wel een weging maakt van: kunnen we dat nu doen, ten opzichte van het risico dat de besmettingen toenemen? Dat was dan weer precies het vakgebied waar ik geen verstand van had, maar wel van dat andere, dus heb ik wel gewaarschuwd voor die andere crisissen die ook gaande waren.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Het kabinet werkt vanaf januari 2021 met een toets om de effecten van de coronamaatregelen op onder andere de economie en de maatschappij in beeld te brengen. Dit wordt de "dwarsdoorsnijdende toets" genoemd. Het SCP deelt hiervoor informatie met de NCTV, die een coördinerende rol had. Dat heeft u net ook al een aantal keren genoemd. Kwam alle informatie van het SCP die u relevant vond terug in de toetsen?

De heer **Putters**:

De NCTV maakte ook een selectie, maar de brieven die wij stuurden, waren ter beschikking gesteld van iedereen. Dat is de manier waarop je werkt. De NCTV maakte wel een selectie van punten. Daar kijken we wel op mee. Dat gebeurde niet in losse afzondering om te kijken van: als we het behapbaar moeten ... Er waren soms natuurlijk ook brieven bij die meerdere pagina's

besloegen. Als je het vervolgens handzaam wil inbrengen, dan denk ik dat dit een normaal onderdeel is van een voorbereidingsproces richting besluitvorming. Dat is dan dus ook de verantwoordelijkheid van anderen. Waar wij wel op meekeken, was: missen hier cruciale dingen of niet? Maar wij vonden het uiteraard wel belangrijk dat die brieven ook beschikbaar bleven.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u die weleens gemist in die NCTV-sheets?

De heer **Putters**:

In mijn herinnering is er in die zin tussen onze collega's en de mensen van de NCTV altijd zo'n verstandhouding geweest dat elke opmerking die wij daarbij maakten overgenomen werd. Dus als wij iets misten, of als wij de formulering niet correct vonden, is er nooit enige discussie geweest. Het werd meteen overgenomen als wij dat zeiden. Dus dat is ongetwijfeld weleens gebeurd. Ik kan u nu niet zeggen op welk onderwerp; dat weet ik gewoon even niet. Maar ik herinner mij wel dat dit de manier was waarop wij werkten.

Mevrouw **Lammers**:

Vond u ook dat ... U zei al: in die brieven staat veel meer. Zij moeten daar een aantal dingen uit halen. Vond u dan ook dat de context van die brieven of de algemene boodschap in die brieven in die NCTV-sheets vertaald werd, goed genoeg vertaald werd?

De heer **Putters**:

Gelukkig had ik altijd ... Ik zat er altijd ook zelf nog bij, dus dat heb ik ook zelf gedaan. In die zin maakte dat het voor mij ook mogelijk om in mijn inbreng nog eens de hoofdboodschappen neer te zetten, omdat een aantal van die details ook in die NCTV-stukken stonden. Wat ik mij herinner, bijvoorbeeld als het gaat om het vertrouwen van mensen, waar we het net over hadden ... Dat is natuurlijk toch wel een hoofdpunt: hoe kijken mensen naar de handelende overheid? Dat waren echt wel elementen die dan toch echt duidelijk terugkwamen in de bullets die de NCTV overnam. En anders hebben wij dat wel aangereikt. Ja, de hoofdpunten stonden daar wel in.

Mevrouw **Lammers**:

Had u ook graag gezien dat het integrale advies ook bij het kabinet onder ogen was gekomen? Of zegt u: dat had geen verschil gemaakt?

De heer **Putters**:

Het was beschikbaar. Als ik leemtes zag, dus als ik dacht "ja maar, dit moet daar nog echt wel bij gezegd worden", deed ik dat gewoon in de MCC. Dit is ook zoals het in een normale situatie natuurlijk heel vaak werkt: dat er ambtelijk keuzes gemaakt worden die je in de besluitvormende stukken ... Ook in een normale situatie is het zo dat het planbureau daar nog wat over kan zeggen.

Mevrouw **Lammers**:

U had het er net al even over dat u ook met andere planbureaus samenwerkte. Werkte u ook met andere ministeries? U heeft volgens mij ook al de Gedragsunit van het RIVM genoemd. Kunt u kort uitleggen hoe die samenwerking ging?

De heer **Putters**:

Die ontstond dus vanuit urgentiegevoel – dat heb ik u geschetst – en het feit dat onze rol bij de normale onderraden eigenlijk wegviel, terwijl wij wel een aantal grote kwesties zagen waar we input op wilden leveren. Dus toen zijn we als planbureaudirecteuren bij elkaar gaan zitten. Ik ben in die periode – dan praat ik over april 2020 – ook benaderd door de dg van het RIVM, die ons informeerde over die Gedragsunit, zodat wij ook verbinding konden maken met dat onderzoek. Dus dat is één element geweest. Wij hebben al bij het verankeren van die plek in de MCC en de ACC aan het kabinet aangeboden – daar moet ook een document van zijn – dat wij als planbureaus bereid waren, naast dat wij ongevraagd dingen gingen doen, om meer gericht op de coronacrisis vragen van hen te krijgen en die te onderzoeken. Maar dan moesten wel de spelregels van de planbureaus, zoals onafhankelijkheid et cetera, geborgd zijn. Dus daar hebben we in het begin afspraken over gemaakt. Maar dat zijn dus de planbureaus en het RIVM geweest. Ik heb u in het begin ook geschetst waar wij ook aan deelnamen, namelijk de denktank van de SER. Ik was wel de enige planbureaudirecteur in de werkgroep-Halsema. Maar goed, dit zijn de samenwerkingen die wij in ieder geval zijn aangegaan.

Daarnaast probeerden wij ... Maar ja, dat kan, moet, altijd beter, denk ik, in een voorkomende situatie. We zijn niet alleen op deze wereld. Universiteiten en kennisinstellingen hadden allemaal heel veel informatie. Het is best ingewikkeld om die op dat moment van de crisis op de een of andere manier allemaal bij elkaar te krijgen. Dus mijn advies is ook echt: denk na over die kennisinfrastructuur. Ik had op enig moment contact met Ineke Sluiter van

de KNAW, toen nog president van de KNAW. Die had bij Marjan Hammersma, de sg van OCW, aangeklopt over het Engelse voorbeeld. Daar werkten de universiteiten aan een soort rapid response team, waarbij ze dus alle knappe koppen uit het hele land rond een bepaald onderwerp versneld bij elkaar brachten om bijvoorbeeld in een paar weken tijd een heel ingewikkelde kwestie met de stand van de wetenschap te verkennen. Zoiets is nooit echt van de grond gekomen in onze crisis, maar in het buitenland blijkbaar wel. Dat zou ook weer een les zijn. Ik zou zeggen: denk dus bij de kennisinfrastructuur niet alleen aan de kennisinstellingen van de Rijksoverheid maar ook aan alle kennisinstellingen die we daarbuiten hebben, zodat we de beschikbare kennis veel efficiënter en beter kunnen inbrengen in de besluitvorming. Daar kan ook het MIT ... Daar kun nu over nagedacht worden voordat er een volgende uitbraak is. Maar dit was een beetje waar wij als planbureaus elkaar in opzochten, denk ik.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dank u wel voor uw antwoorden.

De **voorzitter**:

Ik geef het woord aan collega Poortman voor aanvullingen.

De heer **Poortman**:

Dank u. In het gesprek met mijn collega ging het net over de dwarsdoorsnijdende toets. Een ander aspect om de maatschappelijke effecten mee te nemen in de afwegingen is het toevoegen van het zogenaamde vierde doel. Dat gebeurt dan net iets later, in mei 2021. Tot die tijd hadden we het voorkomen van de overbelasting van de zorg, de bescherming van de kwetsbaren en het zicht houden op het virus. Het vierde doel gaat over de maatschappelijke en economische schade door de maatregelen. Wat betekende het toevoegen van het vierde doel voor de advisering van het SCP?

De heer **Putters**:

Nou, allereerst dat het ongelooflijk belangrijk was dat het gebeurde. We waren dat al aan het doen. Dat maatschappelijke doel was natuurlijk waar wij als planbureaus kennis van hadden, dus wij waren die maanden al bezig om daarover kennis te delen. Dat dat uiteindelijk ook verankerd werd in de aanpak van de crisis, is ongelooflijk belangrijk. Ik heb u daarnet geschetst dat het een olievlek was: van een gezondheidscrisis naar een economische, maatschappelijke en leefomgevingscrisis. Dus de verankering van dat doel is

ongelofelijk belangrijk geweest. Het heeft ons werk niet veranderd, want we deden onderzoek en we brachten het in, maar het heeft het een nog duidelijker plek op de agenda gegeven. Ik denk dat dat vooral de constatering is.

De heer **Poortman**:

Ik kan me goed voorstellen dat u zegt: ons werk veranderde er niet door. Maar zag u wel een verandering in de werkwijze van het kabinet na het toevoegen van het vierde doel?

De heer **Putters**:

Ja, omdat er uiteindelijk ... Kijk, een paar dingen hangen er natuurlijk mee samen. De dg covid en samenleving ging werkzaamheden doen en kon uitbreiden. Ook hierbij was de fase van de crisis weer belangrijk. Er was ruimte om na te denken over hoe de maatregelen op scholen en in verpleeghuizen op een andere manier vormgegeven konden worden. Dus dat zat er natuurlijk allemaal omheen. In die zin was dat vierde doel vanaf dat moment ook veel explicieter in de besluitvorming belegd. In die context van "wat gebeurt er om je heen" kan er dan ook meer ruimte voor genomen worden. Dus ik denk dat het in die zin de besluitvorming beïnvloed heeft. Maar het is niet dat het nog niet gebeurde, maar het gaf het een duidelijker plek, ja.

O, één ding moet ik erbij zeggen, wat heel belangrijk is geweest. Wij hebben er als planbureaus ook advies op gegeven. De sg's waren al langer bezig met het ontwikkelen van een zogenaamd afwegingskader dat ook redeneerde vanuit de breedte van mogelijke effecten. Wij hebben daar ook een peerreview op gegeven en vanuit onze expertise meegedacht over hoe je al die effecten in beeld kunt brengen. Dat bredere afwegingskader kon door dat vierde doel natuurlijk ook meer landen, laat ik het zo maar zeggen. Dus ja, het is wel een belangrijk punt geweest.

De heer **Poortman**:

Zag u dat bijvoorbeeld terug ... In de periode na het vierde doel wordt er bijvoorbeeld een besluit genomen rondom het coronatoegangsbewijs. Dat heeft veel effect op de samenleving. 2G of 3G maakt nogal een verschil voor verschillende groepen in de samenleving. Zag u op die momenten dat het vierde doel ook heel expliciet werd gemaakt?

De heer **Putters**:

Ja, maar dat is wel een ander, wat fundamenteeler punt: wel altijd in relatie tot de maatregelen. Het bestrijden van een pandemie is natuurlijk nog niet het inrichten van een samenleving. Dus van de maatregelen wil je weten: wat doet die op gedrag? En ook economisch en maatschappelijk: wat doet die ermee? Maar een heel andere vraag is: naar wat voor type samenleving gaan we eigenlijk met elkaar toe?

De heer **Poortman**:

Wat is de gevoeligheid voor juist die vraag?

De heer **Putters**:

Ik denk dat die vraag minder aan de orde is geweest. Die is wel belangrijk. Ik vind dat ook een belangrijke les. Dat zou je dus, denk ik, bij het verankeren van het langetermijndenken al vanaf het begin ... Denk aan: wat zijn nou de langetermijnkwesties die het functioneren van onze samenleving aangaan en waar de politiek iets van te vinden heeft?

De heer **Poortman**:

Maar nu ben ik nog benieuwd; ik begon over het coronatoegangsbewijs en dat bracht u zelf in verband met de visie op hoe je de samenleving inricht. Hoe brengt u die twee met elkaar in verband?

De heer **Putters**:

Het ging over dat maatschappelijke doel. Dat was dus nog steeds in hoge mate gericht op het maatschappelijke effect van de maatregelen. Mijn punt is dat dat iets anders is dan het type samenleving dat je op de lange termijn wil inrichten. Ik denk overigens dat de ministers dat meteen met mij eens zijn. Wij vonden als planbureaus dat die langetermijninrichting van de samenleving ook op tafel moest komen. Dat hebben we ook nog een keer in een gezamenlijke brief geuit. "Zorg nou voor koppelkansen", herinner ik me bijvoorbeeld. Daar bedoelden we het volgende mee bij het nemen van deze maatregelen. Een crisis zorgt ook altijd weer voor nieuwe kansen. Er zijn al grote vraagstukken voor de crisis. Ik noem maar wat: de technologie, AI. AI gingen we veel meer gebruiken in de crisis, dus denk er dan meteen over na wat dat in positieve zin zou kunnen betekenen voor ongelijkheden die we al in de samenleving zien en die groter worden door de crisis. Dat is dus niet meteen een maatregel, maar nu al nadenken over welke rol die les uit de crisis zou kunnen spelen en hoe wij op scholen en verpleeghuizen met die ontwikkeling omgaan. Dat vonden wij als planbureaus heel belangrijk en

onderdeel van het vierde doel. Dat is natuurlijk iets anders dan crisisbeheersing.

De heer **Poortman**:

Precies, maar tegelijkertijd stond het vierde doel ook wel in relatie tot de crisisbeheersing, om het effect van die maatregelen goed te monitoren en mee te nemen in de afweging. Daarom was mijn vraag hoe u dat terugzag, bijvoorbeeld in de discussies rondom het coronatoegangsbewijs. Was men zich toen bewust van de maatschappelijke impact van dergelijke maatregelen?

De heer **Putters**:

Bij het coronatoegangsbewijs vind ik het heel moeilijk om dat in herinnering te roepen. Ik denk ook dat dat komt doordat wij daar minder ... We zullen dingen gezegd hebben over hoelang mensen zich daaraan zouden houden en dergelijke, dus echt over het gedrag van mensen. Maar ik kan me gewoon minder herinneren hoe we daarover gesproken hebben in relatie tot dat maatschappelijke doel. Ik kan me dat veel beter herinneren als het gaat om de scholen en de verpleeghuizen. Daar is het heel expliciet. Ik denk ook – ik heb dat al een keer genoemd – dat het Nationaal Programma Onderwijs daar een voorbeeld van is. Bij de coronatoegangsbewijs kan ik het me gewoon minder goed herinneren, moet ik u zeggen.

De heer **Poortman**:

Ik kan wat zeggen; misschien triggert dat de herinnering. U heeft als SCP – dan bedoel ik niet u persoonlijk – bijvoorbeeld gewezen op mensen met een kwetsbare gezondheid, voor wie vaccinatie niet mogelijk is, en u heeft erop gewezen dat er een risico bestaat bij het loslaten van de 1,5 meter. Het gaat ook over groepen die kwetsbaar zijn gebleken voor sociaal-economische gevolgen en de groepen met een lage bereidheid voor vaccinatie, die dan een negatieve test nodig zouden hebben. Eigenlijk richt uw advies zich daarbij vooral op de kwetsbare groepen. Je zou kunnen zeggen dat dat wel degelijk met het vierde doel te maken heeft. Miste u dat in de afweging van het kabinet?

De heer **Putters**:

Nou ja, eigenlijk komt het gewoon weer neer op wat ik op 18-19 april 2020 in het Catshuis zei: groepsverschillen zijn belangrijk om mee te nemen; het is kunnen, willen en zullen. Ook bij het coronatoegangsbewijs en de vaccinatie zijn er dus altijd groepen die daar niet meteen mee omgaan zoals

je als wetgever of overheid misschien denkt of zou willen. Dat is niet altijd bewust ondermijning van beleid, maar kan zijn omdat mensen het gewoon niet kunnen, in een thuissituatie zitten waarin dat niet past of zich aan de kant voelen staan in de samenleving. Dat was er allemaal. Wij hebben er gewoon steeds op gewezen dat je daar in je beleid en communicatie rekening mee moet houden. Of dat nou zo direct aan het vierde doel hangt ... Ik heb het vanaf dag één belangrijk gevonden om het daarover te hebben. U vroeg ook of het dan na dat vierde doel meer ...

De heer **Poortman**:

Ik vraag me vooral af of het op het kabinet effect had. Ik begrijp dat uw werkwijze niet is veranderd, want het was uw primaire taak om juist met deze zaken rekening te houden. Eigenlijk is onze zoektocht een beetje of dit een scharnierpunt is geweest in de besluitvorming van het kabinet.

De heer **Putters**:

Wat ik me heel erg herinner, is dat er toen de vaccinaties begonnen, wel echt een andere situatie ontstond. Daarmee leken we de weg uit de crisis te kunnen vinden. Natuurlijk gaat dat samen met een zekere verruiming in de hoofden om andere zaken wat meer ruimte te kunnen geven, maar het gevaar lag ook altijd weer op de loer, met het ontstaan van een nieuw virus et cetera. Dus ja, ik denk dat mijn antwoord op uw vraag zou zijn: hoeveel ruimte er voor dat vierde doel was, hing ook sterk samen met de kantelpunten in de crisis. In mijn ervaring is dat zo geweest.

De heer **Poortman**:

Helder. Dan heb ik verder op dit punt geen vragen meer. Dank u.

De **voorzitter**:

Dan kunnen we naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Lammers het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel, voorzitter. Tot nu toe hebben we het in het verhoor vooral over het kabinet gehad, maar wij als enquêtecommissie kijken ook naar de rol van de Tweede Kamer. Ook de Tweede Kamer ontvangt de rapporten van het SCP over de gevolgen van corona en het coronabeleid. Zag u informatie uit die SCP-rapporten terugkomen in de debatten?

De heer **Putters**:

Ja, in de brede zin zie ik als ik terugkijk op de debatten in de Tweede Kamer dat er al vrij snel in het begin ook zorg over de maatschappelijke effecten is geweest. Er is veel discussie geweest. Er is die motie geweest die opriep tot een Maatschappelijk Impact Team. Hiervoor geldt, denk ik, hetzelfde als voor het kabinet. Het Sociaal en Cultureel Planbureau deelt heel veel kennis en die belandt ook bij u op de bureaus. Als wetenschappers moeten we dan keurig met voetnoten werken om te laten zien waar we het vandaan halen. Mijn ervaring is dat dat in de politiek niet per se gebeurt. Dat hoeft ook niet. Dus kwam het terug? Ja, denk ik. Ik denk dat veel Kamerleden ook zagen dat wij aandacht hadden voor die groepen die kwetsbaar waren. Was het voldoende? Dat vind ik eigenlijk niet.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u dat eens nader toelichten?

De heer **Putters**:

Ik meen dat ik aan het einde van de crisis een keer samen met Mariëtte Hamer naar een technische briefing in de Tweede Kamer ben geweest over de adviezen die we hebben uitgebracht. Maar ja, de kennis en informatie lagen er wel allemaal. Het werd natuurlijk ook altijd meegenomen in de afwegingen en in de stukken van het kabinet, dus als het goed is, is dat ook tot de Tweede Kamer gekomen. Maar ja, je zou je ook kunnen voorstellen ... Het planbureau is er ook voor de Tweede Kamer.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u een concreet voorbeeld noemen waarvan u zegt: dat is een moment waarop ik dacht dat ze het meer mee hadden kunnen nemen?

De heer **Putters**:

Nou, nee. Dit is nu meer even een algeheel ... Ik kan nu niet een onderwerp of een moment noemen. Ik vind namelijk dat je als je terugkijkt naar de debatten, ziet dat de maatschappelijke dynamiek en effecten vrij snel aan de orde zijn gesteld door verschillende fracties en verschillende Kamerleden. Ik ervaar eigenlijk veel meer dat wij dat als planbureau misschien ook soms als een steun in de rug zagen, van: we moeten deze inzichten goed op tafel leggen. Ik kan u nu dus niet een moment of zo noemen. Nee.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net al dat u was uitgenodigd voor technische briefings en rondetafelgesprekken. Waar gingen die dan over?

De heer **Putters**:

Nou, heel beperkt. Onze inbreng heeft zich echt wel geconcentreerd op de ACC en de MCC. Natuurlijk, als de Tweede Kamer je vraagt, dan die ook. De briefing waar ik het net over had, was rond een advies van de SER-denktank en een gezamenlijk advies van de planbureaus. In mijn herinnering ging dat over het opengaan van de samenleving en hoe dat op een verantwoorde manier kon. Daar had de denktank van de SER dus een advies met allerlei voorstellen voor gemaakt, samen met het bedrijfsleven. Wij als planbureaus hadden vanuit de bestaande kwesties in de samenleving gekeken hoe wij iets mee zouden kunnen geven over die fase van opengaan. Daar hebben we toen in de Tweede Kamer volgens mij een heel goed gesprek over gehad. De rondetafels hebben zich ook deels afgespeeld na mijn vertrek bij het SCP, denk ik. Er zijn in de staart van de crisis en daarna natuurlijk ook verschillende gesprekken met de Tweede Kamer geweest. Toen was ik niet meer in functie als directeur van het SCP.

Mevrouw **Lammers**:

Had u ook contacten met individuele Kamerleden?

De heer **Putters**:

Nou, zoals dat normaal gaat. Het was natuurlijk letterlijk beperkter, omdat je elkaar niet meer zo makkelijk tegenkwam. In die zin waren er veel minder spontane contacten, maar voor een directeur van het SCP is het belangrijk en heel normaal om met de volle breedte van de Kamer en met het kabinet contact te houden. Ja, ik ben dus ook gewoon mijn werk blijven doen.

Mevrouw **Lammers**:

Wat besprak u dan zoal?

De heer **Putters**:

Ik kan me dat eigenlijk niet meer zo goed herinneren. Volgens mij zijn er wel vragen gekomen, zo van: goh, waar komen ... Het zat, denk ik, in de sfeer van: "Waar komen jullie mee? Zit er onderzoek aan te komen naar verpleeghuizen?" Dus het was, denk ik, ook echt een vraag naar informatie. Zitten er nieuwe dingen aan te komen? Dat type vragen is af en toe

voorbijgekomen, herinner ik mij. Minder ... Ik herinner me nu niet meteen een gesprek met een Kamerlid of zo.

Mevrouw **Lammers**:

Eerder in het verhoor zei u ook dat het kabinet om advies kan vragen. De Tweede Kamer kan ook om advies vragen. Is dat destijds ook gebeurd? Of hebben ze u gewoon individueel gecontacteerd?

De heer **Putters**:

Nee. In mijn beleving is er niet een aparte adviesvraag uit de Tweede Kamer gekomen. Ik schetste u daarnet dat in reactie op de vraag van de Kamer om die maatschappelijke impact mee te wegen, het kabinet in een brief de drie trajecten uiteengezet heeft, namelijk de SER-denktank, de planbureaus, de commissie-Halsema, en dat dat het antwoord in uw richting was. Ik weet natuurlijk niet hoe de Kamerleden daarop terugkijken, maar dat was toen het antwoord van het kabinet, zo van: zo zullen wij u bedienen als het gaat om de maatschappelijke dynamiek. Maar ik kan mij niet herinneren dat er daarnaast een vraag uit het parlement is gekomen.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net dat u niet vaak werd uitgenodigd voor een technische briefing of een rondetafelgesprek. Vond u dat dat onvoldoende gebeurde? Vond u dat u meer uitgenodigd had moeten worden?

De heer **Putters**:

In de normale situatie delen wij onze rapporten, soms adviezen ... Dat is ook nog wel een verschil, want het planbureau duidt ook veel, zodat u de context van de samenleving goed kunt meenemen. Die delen wij actief met het parlement en met de media. We merken ook – dat zal voor het SCP nu niet anders zijn – dat Kamerleden die rapporten gebruiken, de evaluaties gebruiken. Er is dus eigenlijk een heel actief verkeer rond die onderzoeken omdat ze gewoon ook bruikbaar zijn in allerlei debatten. Ik ben dus niet teleurgesteld geweest als ik ergens niet uitgenodigd werd. Integendeel, ik vond het wel heel goed om terug te zien dat die maatschappelijke effecten in de debatten een rol speelden. En ehm ... Nou ja, we hebben de stukken ook actief gedeeld, want ik denk dat het voor de Kamer op dat moment ook belangrijk was om gewoon te weten wat er beschikbaar was.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, helder. Dank u wel. Dan heb ik voor nu geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

De heer **Poortman**:

Op dit onderwerp niet, dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunnen we naar het laatste onderwerp van dit openbaar verhoor en daarvoor geef ik het woord aan collega Poortman.

De heer **Poortman**:

Dank u. Dat gaat over iets wat al eerder aan de orde is gekomen, namelijk het Maatschappelijk Impact Team. U noemde dat ook al. Dat werd op 1 september 2022 ingesteld. Dat is na de crisis. Het doel daarvan is om te adviseren over de maatschappelijke gevolgen van pandemieën en de aanpak daarvan en dat zou dan naast het medisch-epidemiologisch advies van het OMT komen. Mijn eerste vraag gaat over de waarde daarvan. We hebben het hier uitgebreid met u gehad over de kennis inzake de maatschappelijke gevolgen van zo'n crisis. Wat zou dan de toegevoegde waarde zijn van zo'n MIT, zo'n Maatschappelijk Impact Team?

De heer **Putters**:

Het is sowieso belangrijk dat je je kennisinfrastructuur op orde hebt. Dat is in algemene zin ook belangrijk. Daar heb ik in algemene zin ook zorgen over, maar zeker in termen van een crisis. We hebben het gehad over de verschillende types van crises die plaatsvonden, de aard daarvan, en de verschillende types kennis die er zijn en andere indicatoren. Je hebt een plek nodig waar dat wel samenkomt en waar je, liefst al voor de crisis – zeker met de lessen van nu – zaken bijhoudt, zodat die al beschikbaar zijn op het moment dat het nodig is. Dat houdt deels verband met dingen die toch al gaande zijn in de samenleving. Ik ben ook heel erg blij dat het SCP een programma maatschappelijke weerbaarheid heeft ingesteld, waar het MIT, dat nu in slaapstand is, z'n voordeel mee kan doen, en dat er dus ook in dat programma gewoon al doorlopend kennis verzameld kan worden over zaken die belangrijk zijn als er een crisis uitbreekt. Dat is cruciaal. Daar zeg ik ook meteen bij: het is niet verstandig als dat soort dingen wegbezuinigd worden. We hebben er allemaal middenin gezeten. Pandemische paraatheid krijg je niet op de dag van de crisis helemaal op orde. Dat is iets waarover we geleerd hebben dat we dat nu op orde moeten brengen in de

kennisinfrastructuur en in de besluitvormingsinfrastructuur. Bij de kennisinfrastructuur denk ik dat het MIT echt een waardevolle rol kan spelen.

De heer **Poortman**:

Maar als ik u goed begrijp, is die rol dan eigenlijk ook al nu, en wordt die niet pas uit de waakstand gehaald op het moment dat er een crisis is. Het MIT vervult ook juist nu een rol, als ik u net goed begreep, in het verzamelen van kennis die relevant is bij een nieuwe ...

De heer **Putters**:

Ja, voor een deel – ik noemde dat programma maatschappelijke weerbaarheid; daar moet u natuurlijk mijn opvolger naar vragen – is het dus verstandig dat ook het planbureau daar onderzoek naar doet, want dat gaat ook gewoon over zaken waar het kabinet en u in de komende periode beslissingen over moeten nemen. Alleen, je kunt nu wel nadenken over wat de kwesties in de crisis waren waarbij we behoefte hadden aan meer kennis, die er niet was of die niet up-to-date was. Het is verstandig om dat nu al te beleggen. Het is ook verstandig om zo'n MIT te kunnen activeren op het moment dat er een crisis uitbreekt. Ik heb begrepen dat er ook een, in mooi Nederlands, Chief Preparedness Officer aangesteld is. Maar ik denk wel dat het goed is dat die heel goed nadentkt over hoe het MIT in de kennisinfrastructuur een rol kan spelen. Dat moet je niet op de dag van de crisis gaan doen.

De heer **Poortman**:

Vond u dat de instelling van het MIT op tijd kwam? Of had dat misschien al eerder tijdens de crisis gekund? Er zijn moties over geweest. Toen heette het nog "IMT", Impact Management Team.

De heer **Putters**:

Ja. Ik kan het verkeerd hebben, maar dat was volgens mij de motie-Segers, waar ik het over had en waar het kabinet op reageerde met de drie initiatieven die ik net uiteengezet heb. Ik zat in die periode midden in wat wij als planbureau aan het doen waren, dus ik moet u eerlijk zeggen dat ik op dat moment zo goed en zo kwaad als het kon met onze collega's probeerde te doen wat we deden. Op dat moment zat het niet in de structuur. Ik denk dat dat ook een heel belangrijke les is. Er was niet zoiets in de structuur als een Maatschappelijk Impact Team, dus wij zijn iets gaan creëren op basis van de rol die we toch al in de besluitvorming hadden. Nu, zou ik zeggen, moet je voorkomen dat er nog iets gecreëerd moet worden en zorgen dat het

er is. Maar ik heb in die periode vooral heel hard samen met de collega's mijn best gedaan om te doen wat we deden. Dat zou mijn antwoord zijn.

De heer **Poortman**:

Wat zou de activering van zo'n MIT betekenen voor de rol van het SCP in een crisis?

De heer **Putters**:

Dat moet u echt vragen aan mijn opvolger en de andere planbureaus; ik denk dat dat een goede discussie vergt. Maar laat ik één ding noemen. Wij hebben in de crisis verschillende keren gewezen op bijvoorbeeld het volgende. Toen de crisis uitbrak, was er al sprake van een aantal kwetsbare groepen, ongelijkheid in de samenleving en achterstandsleerlingen. Toen de crisis uitbrak, was er al een issue met klimaat en energie. Toen de crisis uitbrak, waren er al zorgen over de economische toekomst van Nederland. Zorg er dus voor dat je bij de uitbraak van een crisis nadenkt over wat die crisis met de al bestaande problemen doet, want die zijn niet in één keer weg.

Wat planbureaus natuurlijk goed kunnen, is vanuit de kwesties die ze al signaleren in de samenleving meedenken over wat die voor de crisis zouden kunnen betekenen. Ik denk dat dat een heel belangrijk onderscheid is ten opzichte van alleen maar nadenken over wat een bepaalde maatregel morgen doet met gedrag. Precies de middellange- en langetermijneffecten op de samenleving hebben een ongelooflijk belangrijke rol in een crisis. Als je dat in een crisis geen plek geeft, dan loop je er langer tegenaan na de crisis. Denk aan mentaal welbevinden onder jongeren en longcovidpatiënten. Ik denk dat er groepen in onze samenleving zijn die dat ervaren. Daar kan je een betere plek voor vinden. Daar zouden de planbureaus een rol bij kunnen spelen. Maar ik ben geen planbureaudirecteur meer.

De heer **Poortman**:

Nee, maar uw reflecties zijn vanuit uw ervaring natuurlijk waardevol. U heeft midden in die dynamiek van de besluitvorming gestaan. U bent daar in elk geval bij betrokken geweest. U kunt, denk ik, ook schetsen hoe zwaar de effecten van het virus kunnen wegen en hoeveel gewicht de adviezen van het OMT automatisch, zou ik bijna willen zeggen, krijgen als je alleen op het virus gericht bent. Hoe kun je in dat geweld – dan druk ik me misschien wat pathetisch uit – de functie van zo'n MIT borgen, naast de adviezen van het OMT? Hoe betrek je dat in de besluitvorming?

De heer **Putters**:

Op een paar manieren. Sowieso heeft het OMT een verankerde plek in de besluitvorming. Als het gaat om de maatschappelijke effecten hebben we dat gaandeweg moeten uitvinden en hebben we moeten bekijken hoe we dat doen. Dat kan je nu anders doen. Een van de manieren betreft de structuur van de besluitvorming. Tegelijkertijd moet je heel goed afspraken maken. Daarom denk ik dat het ook belangrijk is om de fase van de crisis te doordenken, en ook welke les we uit welke fase van de crisis leren. Want in een uitbraakfase zijn het beschermen van mensen en het voorkomen van slachtoffers natuurlijk wel heel belangrijk. Je kunt je indenken dat dat een andere situatie is dan de situatie waarin de samenleving weer wat meer opengaat. Daar kun je allemaal afspraken over maken, over op welke manier welke kennis de besluitvorming in moet komen en hoe de politiek zich daarvoor moet verantwoorden. Het is nog steeds zo dat politici de keuzes maken. Dat zou een planbureaudirecteur nooit doen, en dat is maar goed ook. Dat moet niet, maar de politiek moet zich wel verantwoorden voor de afweging die die gemaakt heeft. Ik denk dat dat met een goede plek van de maatschappelijke effecten in de besluitvorming ook op dat punt kan.

De heer **Poortman**:

We noemden het net al. U zei net "slaapstand", maar volgens mij is het officieel de "waakstand" van het MIT.

De heer **Putters**:

Nee, als je slaapt, kun je misschien minder waken.

De heer **Poortman**:

Ja, "waakstand" klinkt alerter.

De heer **Putters**:

Ja, excuus.

De heer **Poortman**:

Is daarmee het meewegen van het maatschappelijke perspectief in de besluitvorming bij een toekomstige pandemie voldoende geborgd, wat u betreft?

De heer **Putters**:

Nou, nee. Ik volg natuurlijk ook een beetje de politieke discussies. Ik snap heel goed dat wanneer er geen crisis is ... Ik moest ook weer helemaal in de

stukken duiken omdat ik veel achter in mijn geheugen geparkeerd had, want zo leuk was die tijd niet. Het kwam deze zomer allemaal weer boven. Maar ja, als je eruit bent, denk je: zo nodig is het misschien toch niet meer, want we zijn er weer uit en corona is onder bedwang. Ja, maar het virus dient zich aan. Dat meldt het niet van tevoren, dus ergens gebeurt het weer. Dan is het wel verstandig om na te denken over die kennisinfrastructuur waar we het nu over hebben en te zorgen dat je die meteen kunt activeren als het nodig is. Dat is cruciaal en dat is niet gratis. Dat is dus een heel belangrijk punt, dat je er politiek voor kiest om de pandemische paraatheid op orde te hebben.

Daarnaast heb ik u eerder in het verhoor gezegd dat ik het belangrijk vind dat je de dilemma's ... Want er zullen verschillende adviezen zijn. Iets wat epidemiologisch de minste besmettingen oplevert, thuisblijven, kan sociologisch gezien voor sommigen een heel slechte maatregel zijn, bijvoorbeeld als ze thuis met huiselijk geweld zitten of in grote stress zitten met hun ouders en nooit meer hun vriendjes zien. Die twee dingen leveren politiek een dilemma op. Dat kan ik niet oplossen als planbureaudirecteur en dat kan ook het OMT niet oplossen. Er liggen hier twee visies, de ene op wat het beste is voor zo min mogelijk besmettingen en de andere op wat het beste is voor de groep die niet thuis kan zijn. Exact daar zit het politieke dilemma. Ik denk dat dat dilemma ... Ik heb voor de pauze gezegd dat dat ook het werk is voor ambtenaren – we hebben goede ambtenaren in dit land – en voor een ACC. Wat mij betreft zou hoe je dilemma's bespreekbaar maakt en vervolgens met de samenleving communiceert meer plek mogen hebben.

De heer **Poortman**:

Ik moet opeens denken aan de extra complicatie, die u al noemde, dat er met grote waarschijnlijkheid een nieuwe groep kwetsbaren ontstaat in een pandemie. Dat valt nu onder de noemer postcovid of long covid. Ook dat zou dan misschien nog weer ...

De heer **Putters**:

Absoluut. Dit was de eerste omvangrijke crisis in een land waar ontzettend veel zelfstandig ondernemers zijn, zzp'ers. Er kwamen steunpakketten tot stand, maar we hebben ook meer dan een miljoen zzp'ers in ons land. Wat voor omstandigheden heeft de zzp'er? Heeft die toegang tot zorg? Hoe moet die z'n werk organiseren? Het is een groep waar we redelijk veel informatie over hadden. Die hebben we ook actief gedeeld. Maar voor crisisbegrippen

was dit eigenlijk een nieuwe groep. Zelfs in de crisis zie je dus al nieuwe groepen ontstaan waar je het uitdrukkelijk over moet hebben. Je weet ook: er gaat een groep zijn, die ik nu nog niet ken, die waarschijnlijk heel veel nadelen zal ondervinden van datgene wat we moeten gaan doen. Dat is een hartstikke moeilijke afweging, omdat je nog niet precies weet wie dat is. Het is cruciaal om voortdurend alert te zijn en in kaart brengen hoe dat zich ontwikkelt en wie die mensen zijn, ook voor de fase na de crisis.

De heer **Poortman**:

Tot slot een iets ander type onderwerp. Het idee van onbehagen en polarisatie in de samenleving kwam al een paar keer langs, ook toen we het net over het coronatoegangsbewijs hadden. Wat zag u tijdens de crisis aan patronen ontstaan op het gebied van polarisatie? Heeft u die onderzocht en inzichtelijk gemaakt?

De heer **Putters**:

Polarisatie is natuurlijk een groot begrip, dat vele verschillende vormen heeft. Ik wil hier twee antwoorden op geven. Eén. Groepen in de samenleving variëren in termen van wat wij in het onderzoek "hulpbronnen" noemden. Dan gaat het over inkomen, over sociale netwerken, over opleiding. Die zaken maken dat mensen op verschillende manieren de crisis ervaren of ermee omgaan. Dus je hebt sowieso verschil, polarisatie, op het gebied van de positie van groepen in de samenleving. Dat is belangrijk, want als je maatregelen neemt, bijvoorbeeld over al dan niet naar school laten gaan en hoeveel mensen ergens naartoe moeten, dan landt dat verschillend bij verschillende groepen. Als je wil voorkomen dat de ene groep denkt "maar zij mogen het wel en ik mag het niet" ... Dat wakkert polarisatie aan. Dat is belangrijk om mee te wegen in je besluitvorming.

De andere vorm van polarisatie is natuurlijk of mensen nog achter het beleid staan. Daarover hebben wij vanaf het begin gezegd: dat zal gaande de crisis, als je top-down maatregelen blijft afkondigen, steeds moeilijker worden. Het kan wantrouwen in de overheid met zich meebrengen en ook polariseren, zeker als het ook nog gepaard gaat met een situatie waarin bijvoorbeeld bepaalde groepen min of meer de schuld krijgen van de situatie wat betreft lockdowns of zo.

Dit is wat we hebben laten zien. Wij hebben steeds laten zien hoe qua hulpbronnen de ontwikkeling in de samenleving ervoor stond. Dat hebben we ook in een aantal studies bij elkaar gebracht, want anders waren het steeds

losse signalementen. We hebben ook momenten gekozen waarop we het allemaal bij elkaar namen en in een overzichtsdokument de stand van het land aangaven. Bij dat tweede type polarisatie waren onze burgerperspectieven heel belangrijk, net als het delen van de opvattingen en hoe die zich ontwikkelden in de samenleving.

De heer **Poortman**:

U zei het net al: u bent al vier jaar lang geen directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau meer.

De heer **Putters**:

De tijd gaat snel!

De heer **Poortman**:

Ja. Maar toch nog die vraag. Daarvoor doe ik een beroep op u als burger, misschien zelfs als betrokken burger. U heeft toen patronen gezien. Wat ziet u daarvan terug in de samenleving van nu? Dan heb ik het over ontwikkelingen die zich toen al aandienden.

De heer **Putters**:

Wij hebben een aantal keren – ik denk dat dat later ook is teruggekomen in SCP-onderzoek – laten zien dat er een aantal dingen samenkwamen. Een crisis kun je namelijk niet isoleren van wat er voor de rest in de samenleving plaatsvindt. Wat er allemaal speelde, was: de crisisaanpak, de toeslagenaffaire, de situatie in Groningen. Er speelde eigenlijk een cocktail aan onderwerpen, waarbij mensen verschillende opvattingen hadden ten aanzien van de overheid, variërend van "de overheid doet z'n best, maar er vindt toch echt onrecht plaats" tot en met mensen die zeiden: weet je, er wordt niet in ons belang gehandeld; ik wantrouw de politiek. Die groep was er ook. Daarin had je vele tinten grijs. Die cocktail was zeker bij het uitgaan van de crisis heel cruciaal. Er was ook nog die lange kabinetsformatie, herinner ik mij. We brachten het steeds ook in beeld: een aantal zaken die nu spelen zijn heel risicovol voor de verhouding tussen burger en overheid. Ik denk eerlijk gezegd dat dat wel doorgewerkt heeft. Het was natuurlijk ook een uitzonderlijke situatie, waarin de overheid een uitzonderlijke positie innam, ook qua ingrijpen in het leven van mensen. Ik denk dat je daar langere tijd verschillen van opvatting over terug ziet komen, ook in de huidige onderzoeken.

De heer **Poortman**:

Dan is mijn laatste vraag: hoe zou bij een volgende crisis, of dat nou een pandemie is of iets anders, het burgerperspectief, maar ook de burger zelf betrokken kunnen worden bij de maatregelen die de overheid neemt?

De heer **Putters**:

In de allereerste plaats zou ik dan willen zeggen – dat is ook wel erg de wetenschapper in mij – "doe het verantwoord". Kijk, burgers betrekken en er niets mee doen, leidt tot teleurstelling. Willekeurig wat burgers uitnodigen aan rondetafels en mee laten praten, leidt ook niet tot een representatief beeld. Ik zou zeggen: crisis of niet, doe je best om zo representatief mogelijk te werken. Dat kunnen we in dit land heel erg goed en ook daar kan het MIT een belangrijke rol bij spelen, bijvoorbeeld in surveys. Je kunt heel actief met representatieve steekproeven van het Centraal Bureau voor de Statistiek werken, om maar iets te noemen. Vul dat ook aan met kwalitatieve data, want geen mens is een cijfer. Dus als wij alleen maar sturen, ook in crisistijd, op getallen en op cijfers, dan missen we de verhalen achter die cijfers en zeker achter gemiddelde cijfers. Ik weet niet of u zich ooit herkent in een gemiddeld cijfer van tevredenheid met de politiek, maar waarschijnlijk niet. Dus ga ook op zoek – dat is soms meer kwalitatief met verdiepende interviews, maar dat kan ook echt wetenschappelijk verantwoord – naar die aanvullende informatie. Mijn antwoord zou dus zijn: organiseer heel goed de verschillende vormen van onderzoek en geef die een plek in die kennisinfrastructuur.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank u wel voor uw antwoorden. Ik heb verder op dit punt geen vragen.

De **voorzitter**:

Dank, collega Poortman. Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog één aanvulling. U zei eerder in het verhoor dat u wel ideeën heeft over het samenbrengen van kwantitatieve en kwalitatieve informatie. Een aantal getuigen hier heeft gezegd dat ze tijdens de crisis niet om de harde data van de ziekenhuizen heen konden en dat de kwalitatieve data dan minder zwaar wogen. Hoe zouden we daarmee om kunnen gaan?

De heer **Putters**:

Daar ligt dus denk ik één van de grootste opdrachten die we hebben nu het nog geen crisis is. Dat is ook aan de kant van de wetenschappers stevig het gesprek aan gaan over hoe je indicatoren zich tot elkaar laat verhouden, want ook kwalitatief onderzoek kan keihard zijn. Laat ik een voorbeeld geven. Natuurlijk waren de cijfers over ziekenhuisbedden en besmettingscijfers keihard en daar moet je iets mee als politiek. Ik zou nu willen zeggen: de cijfers over het mentaal welbevinden onder jongeren zijn keihard gebleken. Wat je dus moet doen, is de data op dat moment op waarde schatten, ook al is er misschien niet 100% causaliteit. Overigens kan iedere modelmatige werkelijkheid als je daar niet andere informatie bij legt een schijnwerkelijkheid worden. Dus vandaar mijn oproep om kwantitatieve en kwalitatieve data te combineren, ook om tunneldenken te voorkomen, en er rekening mee te houden dat data die misschien nu minder hard lijken later weleens harder kunnen worden. Dan is natuurlijk de vervolgvraag: wat kan je er dan mee doen? Nou, misschien zo'n Nationaal Programma Onderwijs. Ik ben heel blij dat dat toen tot stand kwam, maar misschien hadden we daar eerder al ... Als je er nu over nadenkt, zou je het misschien in het begin van zo'n type crisis op een plek moeten zetten. Ik zeg niet dat het allemaal op dezelfde plek moet, maar dat ergens in de besluitvorming moet worden nagedacht over hoe je dit op de langere termijn met scholen en verpleeghuizen op een goede manier samen de verpleeghuizen en het personeel kunt doen, zodat je dat niet hoeft uit te vinden. Ik denk dat dat de conclusie is, want sommige data worden gewoon verderop in de tijd ook hard.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Meneer Putters, we zijn aan het einde gekomen van dit openbare verhoor. Dank voor het beantwoorden van de vragen van de parlementaire enquêtecommissie.

De heer **Putters**:

Dank u wel. Veel succes.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

(De heer Putters wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het eerstvolgende openbare verhoor vindt vanmiddag om 14.00 uur plaats met de heer Hugo de Jonge, oud-minister van VWS.

Sluiting 12.48 uur.